

Hjälmen under Yngre Järnåldern

Härkomst, förekomst och bruk

Högskolan på Gotland

VT 2012

Kandidatuppsats

Författare: Mattias Frisk

Institutionen för kultur, energi och miljö, Högskolan på Gotland, Sverige

Handledare: Christoph Kilger

ABSTRACT

The Helmet During the Iron Age – Origin, Frequency and Use

Few helmets, dated to the Vendel period are known from Scandinavia and even fewer are known from the Viking age. Paradoxically, picture stones and sagas frequently tell about these objects as if they were very common, something that is contradicted by the archaeological material. The purpose of this thesis is to examine different literary sources and compare these to the archaeological materials and by doing so, gets a clearer picture about the emergence, use, function and of the late Iron Age helmets in Scandinavia.

Keywords: Helmet, Status, Viking, Vendel, Valsgärde, Gjermundbu

Detta arbete är författarens egendom och får inte användas till för publicering utan författarens eller dennes rättsinnehavares tillstånd. © Mattias Frisk 2012.

Omslagsbilden föreställer vendelhjälm XIV. Bild av Sören Hallgren/Statens historiska museum © 2011.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	5
1.1 Syfte och frågeställningar	5
1.2 Metod och avgränsning	5
1.3 Källmaterial	6
1.4 Källkritik – Skriftliga och bildliga källor	6
1.5 Källkritik – Arkeologiska källor	8
2. GENUS	8
3. TIDIGARE FORSKNING	9
4. DEFINITIONER	10
5. VENDELTIDENS PRAKTHJÄLMAR	10
5.1 Hjälmerna från Ulltuna	10
5.2 Hjälmarna från Vendel	11
5.3 Hjälmarna från Valsgärde	12
5.4 Övriga nordiska fynd från vendeltid	14
5.5 Hjälmerna från Coppergate	15
5.6 Hjälmerna från Sutton Hoo	15
5.7 Utomnordiska hjälmar från vendeltid	16
5.8 Ursprung - Alla vägar leder till Rom	17
6. ATT SE MEN INTE BLI SEDD	18
6.1 The Stanford prison experiment	18
6.2 Prakhjälmens magi	19
7. VIKINGATIDENS HJÄLMAR	21
7.1 Hövdingagraven i Gjermundbu	21
7.2 Särdrag och släktdrag	22
7.3 Övriga nordiska hjälmar från vikingatid	23
7.4 Utomnordiska hjälmar från vikingatid	23

8. TEXTKÄLLOR	24
8.1 Dikten om Beowulf	24
8.2 Eddan och dess kenningar	27
8.3 De isländska sagorna	28
8.4 Heimskringla	29
8.5 Kung Magnus Lagaböters landslag	31
9. BILDKÄLLOR	32
9.1 Bildstenarna talar	32
9.2 Stenarna från Fröjel	33
9.3 Runstenarna talar	34
9.4 Bayeuxtapeten	35
9.5 Baldisholtapeten och Hylestads kyrka	37
9.6 Figuriner och mynt	37
10. DISKUSSION	38
10.1 Vendeltidens prakthjälmar	38
10.2 Vikingatidens krigshjälmar	41
11. SAMMANFATTNING	43
12. REFERENSLISTA	44
12.1 Äldre textkällor	44
12.2 Litteratur	44
12.3 Internetkällor	46

1. INLEDNING

Västoms fall innebar stora förändringar i hela Europa. Gamla gränser öppnades upp, arméer splittrades, hela folk drog upp sina rötter och började röra på sig för att söka nya områden att slå sig ner på. Även i det kalla Norden skedde stora förändringar. Vad vi idag kallar fornborgar byggdes, praktfulla föremål från kontinenten fann sin väg till de nordligare breddgraderna, vidsträckt handel och grunderna till blivande byar, städer och maktsfärer lades. Folkvandringstiden och vendeltiden (ca år 375-800 e.kr.) kan på många sätt därför kallas för Sveriges guldålder.

Samhällsklasserna tycks under denna tid ha stratifierats ytterligare, något som märks i de många, stora gravhögar som nu dyker upp runt om i Sverige. Uttryck av status tycks under främst vendeltid (ca år 550-800 e.kr) vara av stor vikt, något som tydligt märks på de föremål som hittats från denna tid. Fynd från gravhögarna i Vendel har i svensk arkeologi fått ge namn åt denna tidsperiod och bland dessa vackra och talrika fynd är det främst de ornamenterade hjälmarna som utmärks.

Då vendeltid övergår till vikingatid (ca år 800-1050 e.kr) tycks något förändras. De vackra statusföremålen försvinner och många övergår till att bli rena praktiska föremål. Tiderna förändras på grund av något, något som gör att status inte längre behövde visas i praktfulla föremål utan på andra sätt. De vackra hjälmarnas tidsålder är nu över och det enda hjälmfyndet från vikingatiden som gjorts i Norden påminner mest om en kvarleva och relik från den föregående, gyllene tidsåldern.

Hjälmen är ett föremål som kan tyckas vara en självklarhet för en stridande på slagfältet, men under dessa två perioder tyder det arkeologiska materialet på något helt annat. Jämförs dessa fynd med den mängd människor som aktivt kan ha varit vapenför och på ett eller annat sätt deltagit i aggression, är mängden artefakter desto mindre. Denna kandidatuppsats kommer att ta upp just ursprung, förekomst och användandet av hjälmarna under dessa två perioder; vendel- och vikingatid.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med detta arbete är att belysa vendel- och vikingatidens hjälmkultur. Dels genom att undersöka vad som har hittats i nutid, men även jämföra hjälmarna under de två tidsperioderna mot varandra ur olika perspektiv, såsom just användning, kontinuitet och utveckling. De frågeställningar detta arbete baseras på är följande:

- › Vilket ursprung och användning hade vendeltidens prakthjälmarna?
- › Hur förändrades hjälmarnas utformning, användning och förekomst då vendeltid övergick till vikingatid? Vilka samhälleliga förändringar kan ha bidragit till hjälmens förändrade utseende och funktion?

1.2 Metod och avgränsning

Metoden kommer främst bygga på en komparativ litteraturstudie mellan bland annat fyndmaterial och litteratur, samt dåtidens litteratur. Även de två tidsperioderna: vendel- och vikingatid, kommer att jämföras då det kommer till bland annat förändringar i hantverk och krigarsamhälle. I korthet kommer den främsta

avgränsningen att vara just att utreda och diskutera ursprung, förekomst och användning av den yngre järnålderns hjälmar. Detta må vara ett ämne som belyses ur olika aspekter, men fokus ligger på hjälmarna i sig kopplat till världen omkring dem, inte fokus på den omkringliggande världen.

Arbetet kommer i sig inte att diskutera genus rörande hjälmar i någon vidare utsträckning mer än att ämnet berörs och kort belyses nedan. Anledningen till detta är att genus i sig må vara en viktig fråga i dagens forskningsparadigm, men i denna uppsats saknar genusfrågan större relevans för mina frågeställningar och forskning. Detta gör att en djupare genusediskussion rörande krigarkultur och materialitet etc. istället får bli fokus i framtida forskningsstudier.

Inte heller kommer hjälmarnas roll i media att diskuteras. Behörade och bevingade hjälmar från Wagneroperor och den svenska romantiken, Hollywoodfilmer och datorspel är i sig en diskussion om anakronismer och hör inte hemma i detta arbete. Ämnet i sig kan tyckas relevant då sanningshalten om hjälmfynd och deras användning i dagens medier är långt ifrån fullgod, men detta är istället en debatt som bör föras rörande anakronismer kontra verklighet bland arkeologiska fynd. Diskussionen i fråga saknar helt enkelt koppling till de frågeställningar som detta arbete baseras på och svaret på en eventuell frågeställning skulle snart bli uppenbar vid granskning av det arkeologiska materialet.

1.3 Källmaterial

Det material som kommer att användas i detta arbete består främst av publicerade artiklar och avhandlingar rörande hjälmfynden i fråga. Dessa sträcker sig från 1900-talets början till nutid och även publikationer av mer recenta fynd kommer att belysas. Samtida, utomskandinaviska fynd kommer att tas upp, dock inte beröras på samma sätt som de inhemska fynden. Utöver dessa kommer även då samtida källor att användas såsom runstenar, bildstenar och avbildningar, till exempel Bayeuxtapeten. Utöver detta kommer en komplettering ske genom äldre skriftliga källor; utdrag ur Beowulfdikten, Islandssagorna, Eddadikterna, Heimskringla samt Kung Magnus Lagaböters landslag, användas för att ge en komplett bild av ämnet i fråga.

1.4 Källkritik - Skriftliga och bildliga källor

De mer recenta skriftliga källorna, sträcker sig från 1900-talets början fram tills idag. Viktigt att notera med alla typer av skriftliga källor är att de alltid är riktade på ett eller annat sätt. De rapporter och den forskning som gjordes i samband med utgrävningarna av gravhögarna i Valsgärde, skedde bland annat under 1920-talet och är därför riktat enligt den tidens arkeologi och samhälle, typologier och tankegångar. Samma sak gäller även Gjernundbufyndet från 1940-talet, och utgrävningen i Sutton Hoo under slutet på 1930-talet. Förvånansvärt är att ytterst lite har förändrats sedan denna tid och att dåtidens fakta även till stor del står kvar idag. Forskningen om dessa områden har självklart haft andra ljuspunkter på senare tid och viktigt att notera är att mycket fortfarande är kvar att lära. Gällande de äldre textkällorna, har de alla granskats kritiskt.

Vissa av dessa källor må vara nedtecknade under samma tid de berättar om, medan andra kan vara nedtecknade årtionden eller århundraden efter vilket gör att fakta, beskrivningar, namn och liknande ändras om, läggs till och rättas till samtidigt. Det som inte var självklart då innehållet i texten ägde rum blir istället det då den nedtecknades. Säg att hjälmar exempelvis inte brukades under vikingatiden men att de däremot gjorde det under medeltiden. Nedtecknas en text om en händelse under vikingatid ned under medeltiden finns risken att de som nedtecknar ser hjälmen som en självklarhet och helt enkelt lägger till den.

Även äldre källor är på ett eller annat sätt riktade oavsett om det är texten på en runsten, verserna i en dikt, orden från en historieskrivare eller detaljerna i en saga. De som nertecknade dem har på flera sätt färgat dem med sina egna och sin tids värderingar och samma sak sker gång på gång då äldre texter renskrivs och skriptas om till nutid. Beowulfdikten, ett anglosaxiskt hjälteepos, är en av de källor som används i detta arbete. Synkronismer i dikten såsom beskrivningar av händelser, ätter och händelser som även delges i andra texter samt föremål stödda av arkeologiska fynd ger dikten en viss verklighetsförankring (Oakeshott 1996; 90). Dikten har dock gång på gång nyproducerats, detaljer har tillkommit, förklaringar, förenklingar och liknande har gjorts, men trots detta anser jag att kvädet har motstått tidens tand väldigt bra. De isländska sagorna och Heimskringla är sagor och berättelser skrivna under tidig medeltid och berör händelser och platser under ca år 800-1100 e.kr. i Norden. Islänningasagorna rör händelser främst på Island, medan Heimskringla (översatt – Jordens krets) är en samling norska kungasagor.

Många av dessa källor har en gång varit muntliga sagor som sedan nedtecknats under tidig medeltid (Wester 2000; 1222). Det faktum att dessa är nedtecknade i efterhand och att detaljer både har förlorats och tillkommit, är därför viktigt att ha i åtanke då de används. Än viktigare är dock att inte förkasta dem helt och hållet då de trots allt är bland de närmsta beskrivningarna och skildringarna av Norden under vikingatid och tidig medeltid vi har. Beroende på vilken typ av fakta som eftersöks i en äldre källa anser jag att trovärdigheten i källan kan variera. I detta fall är det främst hjälmen och dess kontext som eftersöks, fakta som förhoppningsvis undgått att påverkas allt för mycket av förändringar under årens lopp.

De bildliga källorna i detta arbete består av motiv från runstenar, bildstenar och figurer, men även Bayeuxtapeten och Baldisholtapeten. Dessa är utan tvekan några av våra få, mer pålitliga direktfönster till yngre järnålder och tidig medeltid. Det är med hjälp av dessa som vi bland annat fått insyn i långskeppens segel, riter, ceremonier, mode, men även praktiska föremål såsom vapen, rustningar och därmed hjälmar (Nylén & Lamm 1987; 17). Värt att notera är dock att det är ytterst sällan som just hjälmbeklädda figurer avbildas på bild- och runstenar. I de få fall där detta sker, måste man även ställa sig frågan; är det verkligen hjälmar som avbildas eller är det någon annan form av huvudbonad? Även figurer som deltar i strid tycks sällan bära hjälm, något som för en modern människa kan tyckas vara vanvettigt.

Bayeuxtapeten är det enorma broderi som beskriver de händelser som under år 1066 ledde till Vilhelm Erövrarens invasion av England och slaget vid Hastings. Som en samtida bildkälla är den ovärderlig och beskriver dåtidens krigare, beväpning och rustningar men även andra detaljer såsom logistik, riddjur och bildmotiv ur en kristen bildvärld (Rud 1988; 12ff). Bayeuxtapeten är dock gjord ur den vinnande sidans perspektiv – en detalj som bör tas i åtanke för den som granskar den. Detta innebär

att den främst skildrar förhållanden på kontinenten då det är där den tillverkades, något som kan innebära vissa teknologiska och skillnader i krigsmaterial jämfört med det samtida Norden. Dock måste även påpekas att områdena i fråga låg inom dåtidens sfär för de nordiska folkens handels- och härtåg vilket i sin tur bör motsäga allt för stora skillnader gällande krigsmateriel.

1.5 Källkritik - Arkeologiska källor

Källkritik bör riktas även mot det arkeologiska materialet. De hjälmar som har hittats från vendel- och vikingatid är i regel tillverkade i en teknik kallad "spangenteknik". Detta innebär att flera metallband bildar en kupol, samt att ett ytterligare järnband håller ihop basen på dessa. Tomrummen mellan dessa sätts igen med drivna täckplattor som nitas fast i metallbanden och på så sätt bildar konstruktionen en hjälm. Föremål såsom grytor och beslag består även de av järnband och däri ligger även felkällan: Hur kan arkeologer skilja de metallband och fragment som hittas i ett arkeologiskt fyndmaterial ifrån varandra? Såvida inte en mer eller mindre intakt hjälm hittas, eller åtminstone en väldigt distinkt del såsom nasalen eller visiret, är sannolikheten stor att metallfragmenten helt enkelt klassificeras som just ett fragment eller beslag. En grundlig genomgång av järnfragment och material i magasin skulle troligen leda till upptäckten av någon enstaka ny hjälm (Grieg 1947; 17) med en datering från järnåldern till medeltiden. Metalls bevarandegrad är också det en viktig detalj att notera. Brons har till skillnad från järn en högre bevarandegrad, något som märks på hjälmarna från vendeltiden då det är hjälmarnas bronsdetaljer som bevaras bäst medan järnet i många fall, om än till stor del, förgåtts.

2. GENUS

I dagens forskning är genus en ständig fråga vid tolkning av bland annat gravgåvor och artefakter. Gällande den yngre järnålderns hjälmar, är frågan lika aktuell där. Genusfrågan i detta fall är inte en av de bärande frågeställningarna i detta arbete, men måste trots allt kort belysas och diskuteras. Vid utgrävning av storhögarna i Vendel och Valsgärde samt Sutton Hoo och Gjermundbu, kom gravgåvorna att tolkas som maskulina i enlighet med dåtidens forskningsparadigm och värderingar. Sköldar, vapen samt rustningar har enligt gammal praxis alltid tolkats som föremål från den maskulina samhällssfären just för att det är i dessa sammanhang de hittas. Gällande gravgåvorna från Vendels gravfält skrev till exempel Agneta Lundström (1980; 33) följande:

"Man utgår ifrån att det är män som ligger begravda. Denna slutsats ger fyndens karaktär rent allmänt eftersom de alla innehåller vapen i större eller mindre omfattning. Grav III och VII har dock även pärlor bland sina inventarier. Inga osteologiska bestämmningar har dock gjorts." (Agneta Lundström 1980; 33)

Viktigt är även att notera att ytterst få kvarlevor från de gravlagda har återfunnits vilket omöjliggör en osteologisk könsbedömning (Back Danielsson 2010; 123). Då en osteologisk könsbedömning inte kan göras sker den istället genom en kontextanalys av graven. Pärlor i gravmaterialet anses till exempel vara feminint men endast om de överstiger ett visst antal, i detta fall fler än fyra (Solberg 1985; 65). I gravarna från

Vendel innehåller grav III tio stycken pärlor medan VII endast innehåller två (Lundström 1980; 38). Ingen av dessa gravar innehåller dock en hjälm och är därför ur detta arbetes synvinkel sett irrelevant. Det får inte förbises att det i kvinnogravar har, om än sparsamt, hittats vapen och föremål som i regel annars ansetts och förknippats med maskulinitet. I litteratur förekommer även beskrivningar av valkyrior och sköldmör i fornnordisk litteratur. Fafnirsmål från Snorres poetiska Edda ger följande beskrivning:

”Det ges dig att skåda, den hjälmprydda ungmön, som på valplatsen lämnat på Vingskornes rygg. Så nornorna skiftat, du sköldungars ättling, att segerdisens sömn ej blir bruten.” (Fafnirsmål, översatt av Axel Åkerblom 1923)

Ett annat exempel är ett utdrag ur Völsungasagan där Sigurd Fafnesbane möter Brynhild.

”Sigurd red nu, till dess att han kom till en stor stad; däröfver härskade en mäktig höfding, som hette Heimer. Han ägde Brynhilds syster, Bänkhild kallad, i ty att hon var hemma och lärt sig handasysslor. Men Brynhild for med hjälm och brynja och gick i krig, var hon ock därför kallad Brynhild” (Völsungasagan, översatt av Nils Fredrik Sander 1893)

Jag kommer i detta arbete inte utesluta möjligheten att hjälmarna i fråga inte endast bör förknippas med maskulinitet, utan att det är mycket sannolikt även bör kopplas till femininitet. Denna problemställning och forskningsfråga kommer dock här inte vidareutvecklas och bearbetas, utan blir istället mål för framtida forskning.

3. TIDIGARE FORSKNING

I forskning, grävning och arbete om vendeltidens prakthjälm har Sune Lindqvist agerat frontfigur under 1900-talets första hälft. Lindqvist har varit djupt involverad vid bland annat grävningarna vid Vendels gravfält samt vid omfattande studier av det engelska hjälmmaterialet och mossfynden från Thorsbjerg, Danmark (Lindqvist 1925, 1950). Även Hjalmar Stolpe var under 1900-talets början involverad i grävningarna och undersökningarna av materialet från Vendel (Stolpe 1912). Till skillnad från Stolpe har Lindqvist gjort ett mer omfattande arbete prakthjälmarna emellan samt kopplingar till bland annat England. Stolpe å andra sidan har gjort ytterst få tolkningar, utan istället varit mycket noggrann med exempelvis mått och antal. Greta Arwidsson har under 1900-talets mitt forskat omkring de fynd som gjorts vid Valsgärdes gravfält, dels hjälmarna samt de vapen och föremål som där också hittades (Arwidsson 1942, 1954, 1977). Arwidsson diskuterade då omkring valsgärdehjälmarernas ursprung och koppling till Vendels gravfält.

Då hjälmen från Gjermundbu såg dagens ljus har Sigurd Grieg varit en viktig person då denne har avhandlat de norska fynden, Gjermundbuhjälmen inkluderat, i de norska oldsakssamlingarna (Grieg 1947). I detta verk omkullkastar Grieg mycket av den tidigare forskningen gjord av bland annat Lindqvist och framhäver delvis ny forskning rörande Gjermundbuhjälmens ursprung och samtida hjälmfynd såsom fragmentet från Lokrume. Forskning rörande just hjälmarna har på senare år till stor del stått still och de publikationer som har gjorts har utgått från det material som redan publicerats. Tillkomst av ny data är därför ytterst liten, något jag anser bero på

att det inte gjorts några nya hjälmfynd inom Norden från vendel- eller vikingatid. De få fragment som har påträffats under utgrävningar har helt enkelt varit för få för att förnya och förändra forskningen, och avhandlas i regel endast med några rader text innan de sedan hamnar på magasin.

4. DEFINITIONER

Vad som redan i början av detta arbete stod klart var att det i den yngre järnålderns Europa förekom flera olika hjälmtyper parallellt med varandra. I det arkeologiska materialet kan två sorters hjälmar urskiljas: De vendeltida prakthjälmarna samt de koniska spangenhjälmarna. Med "spangenhjelm" menas att hjälmen är uppbyggd av järnband och järnplattor som nitats samman, en konstruktion som i regel alla hjälmar uppvisar, prakthjelm eller ej. Vad som skiljer prakthjälmarna åt från de koniska hjälmarna är deras besmyckade hjälm detaljer; Stiliserade hjälmkammar och ögonbrynsbågar samt bildplåtar med avbildade figurer. Dessa besmyckade hjälmar kommer i detta arbete refereras till som "prakthjälm" eller "vendeltida hjälm". Övriga hjälmar kommer att refereras till som "koniska hjälm". Övriga drag såsom ursprung, datering eller konstruktion kommer att noteras i tillhörande text för att på så sätt undvika feltolkningar.

Vid beskrivning av hjälmarna används följande begrepp: "Täckplattor" är de välvda, trekantiga järnplattor som används för att bygga ihop en hjälm av spangentyp och fylla ut de luckor som lämnas järnbanden. "Nasalen" är hjälmens nässkydd, i regel ett stycke metall som pekar ner från hjälmens panna. "Kindsydd" är benämningen på de metallstycken som återfinns på vissa hjälmar och täcker bärarens öron och kinder. Med begreppet "visir" menas den hybrid mellan nasal och kindsydd som på sätt och vis formar ett par glasögon på hjälmen. Övriga benämningar eller undantag kommer att förklaras löpande i tillhörande text.

5. VENDELTIDENS PRAKTHJÄLMAR

5.1 Hjälmen från Ulltuna

I Ulltuna, nära Uppsala öppnades 1855 en grav. Graven visade sig vara en rikt rustad vapengrav och innehöll förutom flera vapen, även en kraftigt fragmenterad prakthjelm. Gravkontexten, och därmed hjälmen, kom att dateras till ca 620 e.kr. (Ljungkvist 2005; 248). Dess hjälmkam är försedd med ett något bredare järnband som löper från nacke fram till panna med ett kort utskott som utgör en nasal. Denna hjälmkam påminner om de som återfinns på vendelhjelm I och XII samt valsgärdehjälm V, VII samt VIII och det har därtill påpekats att denna kam till formen påminner om en svinrygg (Grieg 1947; 37). Speciellt för ulltunahjälmens konstruktion är att den saknar täckplattor likt de från Vendel och Valsgärde. Istället är dess hjässa uppbyggd av järnband som lagda kors och tvärs bildar ett galler av järnband. Konstruktionen påminner om två av valsgärdehjälmarna, men även de brittiska hjälmarna från Benty Grange och Chaltenham. Hjälmen från Benty Grange är istället prydd med en vildsvinsfigur och dessa tycks även sammanfalla kronologiskt. Konstruktionsmässigt sett påminner denna hjälm dock mer om den hjälm som återfanns i mossfyndet från Thorsbjerg på Sydjylland. Thorsbjergshjälmen är dock

daterad till 300-talet e.kr. och tros vara starkt influerad av samtida, romerska hjälmar (Lindqvist 1925; 185f). Ulltunahjälmens likhet till detta exemplar gör dock att hjälmens ursprung kan härledas till den danska, och vidare även romerska föregångare (Grieg 1947; 38).

5.2 Hjälmar från Vendel

Från gravfältet i Vendel, Uppland har fem fynd av prakthjälmar gjorts. Dessa återfanns i gravar I, X, XI, XII samt XIV. Ytterligare två gravar; III samt VII, har undersökts men dessa gav inte upphov till något hjälmfynd utan tros blivit plundrade under forntiden (Back Danielsson 2010; 123). Gemensamt för dessa gravar är att de alla är båtgravar, d.v.s. att den hädangångne begravts i båt som sedan placerats under en hög. Dessa båtgravar var rikt rustade med prakt- och statusföremål, något som gjort att de tolkats som hövdingagravar (Schönback 1980; 108f). Dessa gravar har även gett namnet till denna period – Vendeltid, en period som sträcker sig från ca 550-800 e.kr. För att ge en sammanhängande bild av gravfältet kommer hjälmarna här att beskrivas i kronologisk ordning, från den tidigaste till den äldsta. Vad som snart står klart mellan dessa hjälmar är att de alla är nära besläktade (Grieg 1947; 43), något som går att se i deras gemensamma drag och utsmyckning, drag som även står att finna i hjälmen från Sutton Hoo, England.

Vendelhjelm XIV är den hjälm som är den äldst och har daterats till ca 560-575 e.kr (Ljungkvist 2005; 248). Graven innehöll, förutom resterna av den gravlagde, bland annat ett svärd, sköld, dolk, spjut, två spelbrickor samt en prakthjelm (Lundström 1980a; 43f). Hjälms konstruktion utgörs av järnband som formar hjälmens grundstomme. Till järnbanden har fyra täckplattor nitats fast på hjälmens insida. Istället för en kam löper istället ett brett ornamenterat bronsband över hjälmens hjässa. Två intakta kindskydd återfanns på hjälmen samt ett nackskydd bestående av fem separata järnband. Hjälms framsida pryds av en nasal; en gjuten fågel med ihopslagna vingar. Ögonbrynsbågarna är förtennade och ornerade med lodräta punktrader. Till hjälmen har troligen ett visir hört, något det dock saknas bevis för (Stolpe 1912; 54, Lindqvist 1925; 188f). Ännu en detalj som gör vendelhjelm XIV unik är dess bildbleck föreställande hjälmbärande krigare i kamp och procession. Vad som ytterligare är anmärkningsvärt är att flera av krigarnas hjälmar kröns av vildsvinsfigurer, något som också förekommer i dikten om Beowulf.

Vendelhjelm X är daterad till ca 560-570 e.kr (Ljungkvist 2005; 248) och är därmed nästintill samtida med vendelhjelm XIV. Graven hjälmen hittades i, bär spår av plundring men innehöll ändå värdefulla gravgåvor, såsom flera fragment av en ringbrynja, beslag till en sköld samt tre pilspetsar (Lundström 1980a; 39). Endast ett hjälmfragment påträffades och bestod av ett djurhuvudformat beslag i brons, med största sannolikhet från en hjälmkam (Stolpe 1912; 39). Även rester av ett hästskelett återfanns, dock svårt vittrat (Stolpe 1912; 40).

Vendelhjelm XI dateras till ca 580 e.kr. (Ljungkvist 2005; 248). Även denna grav visade spår av plundring men innehöll trots det fragment av en ringbrynja, beslag från två sköldar, ett svärd, fjorton spjutspetsar samt resterna av en lans (Lundström 1980a; 41). Likt vendelhjelm X bestod hjälmen i denna grav av fragment; tre hjälmkamsfragment i brons, två järnfragment prydda med en tunn bronsplåt med pressat djurornament. Fragment av smala bronsband samt ögleformade beslag,

detaljer som skulle kunna tillhöra hjälmens visir hittades, samt ytterligare ornerade bronsbleck, varav ett antal fortfarande fastsittande på järnfragment, hittades även de (Stolpe 1912; 42).

Vendelhjälms XII är daterad till ca 580-600 e.kr. (Ljungkvist 2005; 248). Graven var i hjälmen återfanns, innehöll en rad värdefulla gåvor; fragment av en ringbrynja, två sköldar, två svärd, en dolk, ett spjut samt ett femtiotal pilar samt prakthjälmen. Utöver dessa gåvor hade den gravlagde även fått med sig två hästar, två hundar samt en galt och två svin (Lundström 1980a; 41). Större delen av hjälmens täckplattor saknas och det är därför omöjligt att utröna om hjälmen är uppbyggd av två eller fyra täckplattor över sitt järnskelett. Hjälmkammen är väl uttryckt och har en liggande D-form med en rest ribba ovanpå, ett drag som även förekommer på vendelhjälms I samt ulltunahjälmen. Kammen är ornerad med snedriktade linjer och avslutas i nacke och panna med ett långt bronsbeslag föreställandes en fågel med lång näbb. Ögonbrynsbågarna är kraftiga och ornerade på samma sätt som kammen, och även dessa avslutas i djurhuvuden föreställandes de långnäbbade fåglarna. Likt Vendelhjälms XIV har även detta exemplar bildplåtar föreställandes krigare i kamp. Utöver detta har hjälmen ett visir med en lång nasal (Stolpe 1912; 46).

Vendelhjälms I är den senast daterade hjälmen och är daterad till ca 620 e.kr. (Ljungkvist 2005; 248). Resterna efter den gravlagde var placerade i båtens akter tillsammans med flera husdjur såsom tre hundar och tre hästar. Även rester av ett nötkreatur, två får samt ett svin återfanns. Bland gravgåvorna förekom beslag från en sköld, två svärd, en dolk, ett spjut, sju pilar, samt prakthjälmen (Lundström 1980a; 36). Hjälmen var svårt fragmenterad och därför kan dess exakta konstruktion inte bestämmas, men med hjälp av de fragment som återfunnits, har en trovärdig rekonstruktion skapats. Likt vendelhjälms XII har även detta exemplar en D-formad hjälmkam försedd med en ribba (Stolpe 1912; 13). Ett drag som även förekommer på vendelhjälms XII och ulltunahjälmen. Kammens ändar avslutas med långnäbbade fågelfigurer. I pannan kompletteras detta även med ett manshuvud. Ögonbrynsbågarna är kraftigt framhävda, ornerade med snedställda linjer samt i ändarna avslutade med ormfigurer som letar sig upp mot hjälmens panna. Resterna av ett visir kunde urskiljas och troligen har detta varit försett med en nasal. Pressade bildplåtar i brons återfanns även de vid undersökningarna, föreställandes bland annat hjälm bärande ryttare med sänkta lansar (Stolpe 1912; 14).

5.3 Hjälmar från Valsgärde

Hjälmar liknande de från gravfältet i Vendel har även hittats i Valsgärde, även det i Uppland. Dessa hjälmar har alla en något senare datering än de från Vendel, men gravtypen hjälmar återfanns i, konstruktion och utsmyckning pekar klart och tydligt på att hjälmar från Valsgärde är nära besläktade med de från Vendel, om än en något senare tradition av prakthjälmar (Grieg 1947; 42f, Tweedle 1983; 108). Valsgärde gravfält utgörs av ett 80-tal av gravar, varav 15 är båtgravar. Det är i fyra av dessa som hjälmfynd har gjorts och dessa båtgravar har tolkas som hövdingagravar då de innehåller ett rikt fyndmaterial.

Valsgärdehjelms VIII är den tidigaste hjälmen från detta gravfält med sin datering på ca 580-630 e.kr. (Ljungkvist 2005; 248). Jämfört med flera av vendelgravarna innehåller denna flertalet nedlagda djur samt ett stort antal fynd såsom två sköldar,

svärd, dolk, lans, 45 pilar samt en prakthjälms (Lundström 1980b; 77) samt vad som tolkats som en rustning för armar, bål och ben, bestående av järnband (Oakeshott 1996; 125f). Hjälms konstruktion består av en stomme i järnband samt två till fyra täckplattor. Dessa har i sin tur sedan klätts med bronsbleck med pressade bildmotiv. Hjälmskammen är nästintill identisk med de som pryder vendelhjälms I och XII; D-formad med en ribba om löper på dess rygg. Även denna hjälm har snedställda streck som ornering och kammens ändar avslutas med långnäbbade fågelfigurer. Ögonbrynsbågarna framträder väl, ornerade med snedställda streck och bågarna i sig pryds i sina ändar av ormliknande figurer i likhet med vendelhjälms I. Hjälmen är försedd med ett visir och har troligen haft en nasal, något som dock saknas i dag (Arwidsson 1954; 22). Vad som är än mer intressant är den ringbrynja som relativt intakt hittades i samband med hjälmen. Denna ringbrynja är fastsatt i nederkanten av hjälmen och dess visir, och har på så sätt dolt och skyddat sin bärares ansikte och hals. Ett liknande drag och konstruktion återfinns även på gjermundbuhjälmen.

Valsgärdehjelms VII dateras till ca 620-680 e.kr. (Ljungkvist 2005; 248) och likt föregående gravar med prakthjälmar, innehåller stora mängder gravgods och gåvor. Gravgåvorna består bland annat av tre sköldar, två svärd, två dolkar, en lans, 53 pilspetsar samt prakthjälmen, men även flera hästar, nötkreatur, svin, får och flertalet fågelarter (Lundström 1980b; 77). Valsgärdehjelms VII är uppbyggd på samma sätt som valsgärdehjelms VIII; dess järnstomme, täckplattor försedda med bildmotiv, visir och ögonbrynsbågar avslutade med ormfigurer. Denna hjälm har en gång varit försedd med ringbrynja som skydd för hals och ansikte, vilket ytterligare stärker släktdragen till föregående hjälm. Vad som dock skiljer dessa två itu är hjälms avsaknad av hjälmkam. Istället pryds pannan endast av en långnäbbad fågelfigur, och till skillnad från valsgärdehjelms VIII's visir, kan här en kort nasal urskiljas (Arwidsson 1977; 21f).

Valsgärdehjelms V dateras till ca 630-640 e.kr. (Ljungkvist 2005; 248) men till skillnad från de övriga gravarna där prakthjälmar återfunnits, är denna grav inte alls lika innehållsrik. Tre sköldar, ett svärd, två dolkar, 18 pilspetsar samt fyra hundar, två hästar och minst ett nötkreatur är, förutom prakthjälmen, några av de gravgåvor som följde den döde i graven (Lundström 1980b; 67f). Valsgärdehjelms V bär stora likheter med föregående hjälmar; ögonbrynsbågarna prydda med ormfigurer, den långnäbbade fågelfiguren, dess hjälmkam, men även dess visir. Konstruktionsmässigt sett är dock valsgärdehjelms V mer lik vendelhjelms XIV samt ulltunahjälmen. Likheterna med vendelhjelms XIV baseras på de järnband som på denna hjälm utgör nackskyddet. Likheten med ulltunahjälmen kommer dock från konstruktionen, då valsgärdehjelms V tycks ha en stomme uppbyggd av flertalet järnband, alla lagda kors och tvärs om varandra för att på så sätt skapa ett galler.

Valsgärdehjelms VI är daterat till ca 630-680 e.kr. (Ljungkvist 2005; 248) och den grav vari prakthjälmen återfanns, är lika välfylld med gravgåvor som de gravar där valsgärdehjelms VIII och VII hittades. Tre sköldar, två svärd, två dolkar, en lans, 32 pilar, minst 63 spelbrickor, spelbräde, tärningar, två hästar, tre hundar, ett svin och ett nötkreatur är bara några av de gravgåvor som gravlades tillsammans med den döde (Lundström 1980b; 68ff). Till konstruktionen är denna hjälm mycket lik ulltunahjälmen då dess stomme är uppbyggt av ett nätverk av järnband. Täckplattor saknas och det är möjligt att gallerverket av järnbanden istället täckts med tunn brons, då de bredare banden är täckta av ornamentik. Visirets ögonhål är smala och istället har dess nasal förlängts. Hjälmskammen är på denna hjälm inte lika uttryck

som på de föregående, inte heller dess långnäbbade fågel. Även ögonbrynsbågarna tycks mindre stiliserat utförda i jämförelse med de övriga valsgärdehjälmar, men även här är dess ändar formade som ormar (Arwidsson 1942; 26). Ringbrynje-fragment påträffades i samband med hjälmen vilket gör det troligt att denna hjälm var försedd med denna typ av skydd, likt valsgärdehjälm VIII och VII (Arwidsson 1942; 28).

5.4 Övriga nordiska fynd från vendeltiden

Förutom de vendeltida hjälmarna som här har avhandlats omnämner Sigurd Grieg (1947; 17) ytterligare tre fynd av hjälmarna i Norge daterade till vendeltid. Han omnämner även att det från Gotland finns fragment av tio hjälmarna funna i gravar, alla daterade till vendeltid. Vissa av dessa ska ha varit fragment från hela hjälmarna medan andra tycks ha bestått av järnband och läder (Grieg 1947; 46) och det är därför svårt att säga om det rör sig om prakthjälmar eller inte. Bland dessa fynd finns ett mer välbevarat exemplar från Högbro i Halla socken. Dessa fragment utgörs av ornamenterade bitar av ögonbrynsbågar och kindskydd i brons och järn. Från Väte socken har plymhållaren till en tidig-vendeltida konisk hjälm hittats, gjord i kopparlegering. Denna plymhållare bär stora likheter med utomnordiska motsvarigheter och fyndet i sig tyder på en samtida, parallell hjälmtyp (Nerman 1934; 119ff). Från Gamleby i Småland har tre fragment från en vendeltida prakthjälm hittats (Katalogiserade fynd i Historiska museets samlingar). Utöver de nyss nämnda exemplaren har nya hjälmfynd uppdagats under utgrävningar. Det är ej tal om intakta hjälmarna i stil med de som i detta arbete har fokus, utan främst fragment och beslag. Att dessa fynd förekommer fragmenterade har i sin tur inneburit att de sällan fått någon ingående undersökning utan ofta endast dokumenterats.

Under en utgrävning av en möjlig båtgrav vid Inhåleskullens gravfält i Uppland, uppdagades i grav 700 flera fragment som tolkades vara resterna av en vendeltida prakthjälm. Bitar av ögonbrynsbågar återfanns varav flera av dem fortfarande antingen hade nitar kvar, eller hål efter dessa. Ögonbrynsbågarna är ornerade med en linje som löper längst dess kant samt flera lodräta, parallella linjer. Fem fragmenterade järnband vilka troligen en gång utgjorde hjälmens stomme återfanns vid grävningen. Fyra av järnbanden var ornerade med parallella linjer längst kanterna samt med flätverksornamentik. Samtliga är försedda med nithål samt flera bevarade nitar. Spår efter lagning går att urskilja på ett av dessa järnband då bandet i fråga har vad som tolkats som sekundära nithål. Större metallfragment såsom visir, kindskydd eller täckplattor återfanns ej, vilket gör det troligt att hjälmen i fråga är av en enklare modell och påminner delvis om hjälmen från Ulltuna. Den enkla besmyckningen av hjälmen tyder även de på att det är just en enklare hjälm fyndet rör sig om. Typdatering av hjälmens ornamentering placerar hjälmen till 700-talet (Seiler 2011) vilket gör fyndet yngre än hjälmarna från Vendel och Valsgärde (Ljungkvist 2005; 248).

Ytterligare ett hjälmfragment från en möjlig prakthjälm kommer från Uppåkra utanför Lund. Fragmentet består av förgyllda ögonbrynsbågar i brons med detaljer av silver. Till detta följer även två små djurfigurer föreställandes vildsvin som troligen utgjort utsmyckning av hjälmen (Larsson 2007; 170, Lamm & Rundkvist 2005; 108). Ytterligare fynd, om än fragmentariska, har hittats under utgrävningar i bland annat Rinkeby i Spånga samt fragment i Östhögen, Gamla Uppsala. Även från en serie brandgravar utanför Stockholm har vad som antas vara hjälmfragment, hittats.

5.5 Hjälmerna från Coppergate

Från Coppergate i York, England, kommer resterna av en hjälm som tillsammans med en spjutspets tyddaterats till sent 600tal – tidigt 700tal. Hjälmerna döptes till "Coppergatehjälmerna" men refereras även ofta till som "Hjälmerna från York". Hjälmkonstruktionen utgörs av en grundstomme bestående av breda järnband, samt fyra täckplattor i järn. På de två främre täckplattorna har två halvcirklar arbetats ut för ögonen. Över dessa halvcirklar har sedan ornerade ögonbrynsbågar i mässing placerats och avslutas i ändarna med djurhuvuden sedda i profil (Tweedle 1983; 105). Mellan dessa brynsbågar skjuter en lång nasal ut och är en förlängning av den kam som löper över hjässan. Till denna nasal har ytterligare en plåt nitats, täckt med djurornamentik. På nyss nämnda hjälmkam har en latinsk skrift ristats in och avslutas med en treenighetssymbol (Tweedle 1983; 106f).

På vardera sida om hjälmerna har det i gångjärn hängt kindskydd. Av dess två är det idag endast den vänstra som fortfarande är sammanlänkad med hjälmerna. Bak på dessa kindskydd samt i nacken finns fixpunkter i kopparlegering som troligen fungerat som fästpunkter för ett nackskydd. Nackskyddet utgjordes av ringbrynja och resterna av denna hittades inuti hjälmerna tillsammans med det högra kindskyddet som varit löstaget redan vid nedläggandet av hjälmerna (Tweedle 1983; 107f). Likt i Norden har det i England hittats få hjälmar från denna tid vilket gör det svårt att jämföra den mot liknande hjälmtyper. Dess konstruktion är samma som hos de nordiska prakthjälmerna. Vad som dock skiljer sig från liknande hjälmar är den utformning som getts hjälmerna efter det att stommen lagts; Dess långa nasal, den latinska inskriptionen och kindskydden (Tweedle 1983; 108).

Hjälmerna har stora likheter till hjälmerna från Sutton Hoo, men främst till hjälmerna från Wollaston; dels i sin konstruktion samt utformning av nasal och kindskydd samt att båda anses ha varit stridsdugliga (Archaeology.org). Likheterna till hjälmerna från Sutton Hoo är att de båda har separata kindskydd, men även skydd för nacken. Hjälmerna från Sutton Hoo har dock ett solitt nackskydd medan coppergatehjälmens nackskydd utgörs av dess ringbrynja. Ögonbrynsbågarna avslutade i djurhuvuden är även de drag som knyter dessa två hjälmar samman, drag som även återfinns på de vendeltida hjälmerna från Sverige. Vad coppergatehjälmerna saknar är bildplåtar liknande de som återfinns på Sutton Hoohjälmerna och de svenska prakthjälmerna. Förutom ögonbrynsbågarna och hjälmkammen har hjälmerna få dekorationer. Den kontext hjälmerna återfanns samt dess djurornamentik placerar hjälmerna till brytningen mellan 600-700talet.

5.6 Hjälmerna från Sutton Hoo

1939 uppdagades resterna av en rik båtgrav under en väldig gravhög i Sutton Hoo, East Anglia, England. Flertalet andra gravar har i området grävts ut, men det är den karaktäristiska prakthjälm som här hittats i en av båtgravarna som är av intresse. Båtgravarna i sig bestod av resterna av ett 24 meter långt och 4,5 meter brett, klinkbyggt skepp. I mitten av skeppet kunde resterna av ett tält urskiljas och hade utgjort gravrummet. Det var i detta rum som resterna av den gravlagde kunde återfinnas (Lindqvist 1948; 93ff). Gravgåvorna utgjordes av sköld, svärd, flertalet spjut, pilar samt prakthjälmerna. Vad som dock bör noteras med denna grav är att inga synbara rester från en egentlig kropp har återfunnits, vilket har lett till misstankar om att

graven är en kenotaf (Lindqvist 1948; 96). Detta påstående är dock stark ifrågasatt då samma fenomen uppträder i flera av de svenska gravarna från vendeltid. Att kropparna förgåtts på grund av den sura marken är därför en möjlig förklaring till avsaknaden av mänskliga kvarlevor (Lindqvist 1938; 96f).

Den prakthjelm som återfanns i graven är en av de få hjälmar som har hittats i England från denna tid och tillsammans med graven, har dessa daterats till 650-talet e.kr. Gravens datering sammanfaller därmed med många av dess svenska motsvarigheter, och vidare likheter återfinns i de bildplåtar som pryder hjälmen. Dessa bildplåtars innehåll är mer eller mindre identiska med de som återfinns på de svenska prakthjälmarna, om än annorlunda stiliserade (Oakeshott 1996; 122f). Unikt i sitt slag är även att Sutton Hoo-hjälmen tycks vara utarbetad ur ett enda stycke metall med separat tillverkade kindsydd, ögonbrynsbågar, hjälmkam samt en ansiktsmask (Tweedle 1983; 108). Ansiktsmasken är utsmyckad i form av ett mansansikte med en klart utformad näsa med tillhörande mustasch. Dessa detaljer är utförda i kopparlegering och hjälmens brynågar är mycket lika de som finns på de svenska motsvarigheterna från samma tid.

Det har påpekats att Sutton hoo-hjälmens likhet med de svenska hjälmarna från vendeltiden, inneburit att det är var en nordisk, till och med en svensk kung som blev gravlagd i denna hög. Dessa teorier har dock förkastats av Sune Lindqvist (1948; 100) som istället påpekar att gravgåvorna är starkt präglade av anglosaxisk och germansk kultur och tillverkning, än vad de är av nordisk. Vad som bör påpekas är att det solida nacksyddet, tillverkningsmetoden samt ansiktsmasken bär starka likheter med romerska paradhjälmarna. Det är därmed mycket troligt att denna hjälm, liksom de svenska motsvarigheterna, har sitt ursprung ur dessa. Romersk närvaro är välkänd i England, och de romerska legionerna sträckte sig så långt som, om inte längre, dagens Skottland (Tweedle 1983; 108f).

5.7 Utomnordiska hjälmar från vendeltid

Tre för den här uppsatsen viktiga hjälmar är de från Benty Grange i Derbyshire, Chaltenham i Lekhampton Hill samt hjälmen från Wollaston i Northhamptonshire, alla tre daterade till 600-talet e.kr. Exemplaren kommer alla från England, men det är deras konstruktion som skiljer dem åt. Likt övriga vendeltida hjälmar är dessa uppbyggda på samma sätt med en stomme bestående av sammantvå järnband. Vad som skiljer hjälmen från Benty Grange och Chaltenham åt från övriga hjälmar, är att de saknar de sedvanliga täckplattorna i järn, och mer troligt är att täckplattorna varit gjorda i läder. På hjälmen från Chaltenham kan på dess hjässa även en knapp urskiljas (Grieg 1947; 37) medan det på hjälmen från Benty Grange kan urskiljas ett kors på nasalen (Tweedle 1983; 108)

Hjälmen från Wollaston, även känd som "The Pioneer Helmet", påminner konstruktions- och utseendemässigt starkt om coppergatehjälmerna, om än något större. Även denna hjälm är daterad till 600-talet och hittades i en grav innehållandes kvarlevor av en ung man (Lamm & Rindkvist 2005; 108). Mer intressant är det gemensamma drag som finns hos hjälmen från Benty Grange och Wollaston; De båda kröns av en vildsvinsfigur, ett bildelement som beskrivs pryda krigares hjälmar i dikten om Beowulf. Detta bildmotiv kan även ses i flera av de bildplåtar från de svenska prakthjälmarna, och en likhet med vildsvinen kan även ses i dessa hjälmars

hjälmkammar. Från 2009 hittades ett än mer unikt fynd i Staffordshire, England; ett hittills orört depåfynd daterat till sent 600-tal. Depån innehöll omkring 3500 delar, varav mer än 300 svärdshjalt, 92 svärdspommlar och 10 beslag till svärdsskidor. Än mer intressant är att inga mynt eller kvinnosmycken hittades i depån. Vad som dock för detta arbete är intressant är det dekorerade kindskydd som återfanns i depån. Kindskyddets flät- och djurornamentik är indelat i fyra fält och avgränsas av fyra smala, punktornamenterade band. Dess form gör att det påminner starkt om de som återfinns på bland annat Coppergatehjälmens samt Sutton Hoo. Större likheter finns till Sutton Hoohjälmens då dess ornamentik tycks tyda på att kindskyddet härstammar från en prakthjälm (Alexander 2009). I depån hittades även ett stiliserat hästhuvud, ett fynd som tros ha tillhört hjälmen och varit placerad på hjälmens krön. Fragment av dekorerade silverplattor återfanns även de, och även de har varit placerade som dekor på hjälmen, likt bildplåtarna på Sutton Hoohjälmens (Staffordshirehoard.org.uk).

Parallellt med de nordiska prakthjälmarna förekom en samtida, europeisk tradition av koniska prakthjälmarna. Till konstruktionen är dessa densamma som de nordiska prakthjälmarna, d.v.s. metallband som bildar en grundstomme samt täckplattor i metall. Exempel på de utomnordiska, koniska prakthjälmarna är bland annat exemplar från Chalons-sur-Saône och Baldenheim i Frankrike. Stössen och Göltingen i Tyskland samt Ermitagen i Ryssland (Grieg 1947; 38). Vad som skiljer sig från de nordiska prakthjälmarna är det material som används i dessa, då det tycks att en järnstomme täckt med förgylld koppar och brons favoriseras (Grieg 1947; 38f). På flera av dessa modeller finns kindskydd och ofta även inpusade geometriska figurer, men även motiv föreställande djur och människor.

Förutom dessa koniska prakthjälmarna finns en mer simpelt utsmyckad variant av koniska hjälmarna, en variant som tycks ha en något större utbredning. Denna kontinentala variation av hjälm skiljer sig något ifrån den nordiska prakthjälmens under samma tid och tros inte ha samma romerska ursprung. Det är istället troligt att de koniska hjälmarna har sitt ursprung i öst då de bär stora likheter med hjälmarna som härstammar från området omkring svarta havet och Asien (Grieg 1947; 39). Dessa existerar sedan parallellt med de prakthjälmarna som har sitt ursprung i de romerska hjälmarna. Detta innebär att de nordiska och anglosaxiska folken låg inom vad som på många sätt är samma kultursfär medan det på kontinenten parallellt förekom en kultursfär bestående av frankiska, germanska och slaviska folk (Oakeshott 1996; 127f). De koniska hjälmarnas användning går troligen att spåra i det nordiska bildmaterialet, och medan prakthjälmarna försvinner ur historien då vendeltid övergår till vikingatid, fortsätter de koniska hjälmarna att vara i bruk.

5.8 Ursprung - Alla vägar leder till Rom

De vendeltida prakthjälmarnas ursprung har gång på gång eftersökts i både litteratur och arkeologiskt material, och länge ansågs det att de svenska prakthjälmarna härstammade från de galliska hjälmarna (Oakeshott 1996; 122). Vad som står klart är att de uppländska prakthjälmarna är med varandra, nära släkt genom besmyckning, bildplåtar och konstruktion, men även att dessa bär stora likheter med de hjälmarna som hittats i England. Hjälmkammarernas lika konstruktioner samt deras likheter med svinryggar, ögonbrynågarnas snarlika utformning, bildplåtarnas gemensamma motiv samt de engelska hjälmarnas avbildade vildsvin är några exempel. Tillsammans pekar dessa likheter på ett större släktskap mellan de nordiska prakthjälmarna och

de brittiska, än till de samtida koniska hjälmarna som används på kontinenten, varav även de galliska.

Vart släktskap dock ska och bör sökas, är i de romerska kavalleri- och paradhjälmarna som har sina rötter i århundradena efter kristi födelse (Grieg 1947; 43, Tweedle 1983; 108, Oakeshott 1996; 122f, Almgren 1980; 158). Lika drag mellan dessa kan tydligt urskiljas i Vendelhjelm XIV då de kindskydd hjälmen bär samt hjälmformen i sig återfinns på Trajanuskoln i Rom. Vad som skiljer vendelhjelm XIV från de romerska hjälmarna är att exemplaret är försett med en nasal, något som inte förekom på de romerska hjälmarna och är därmed är en nordisk företeelse (Lindqvist 1925; 189). Efterkommande, nordiska prakthjälmarna som förses med visir, skiljer sig från de romerska. Detta innebär att de tidigare romerska kavallerihjälmarna som förts till nordligare breddgrader, snabbt tappat sina romerska drag och istället får en allt mer nordisk och anglosaxisk stil över sig då de integreras i kultur och samhälle (Oakeshott 1996; 123f). Tidiga spår för prakthjälmarnas ursprung går att finna i en hjälm från Deurne i Holland. Genom myntavbildningar har hjälmen daterats till ca 320 e.kr. och hjälmens inristning "Stablesia", har sitt ursprung i namnet "Vexillatio Comitatus Stablesiana", vilket är en beteckning för ett romerskt gardeskavalleriregemente. Detta regemente är även känt från den romerska stadskalendern "Notitia dignitatum" från ca år 400 e.kr. (Almgren 1980; 158). Noterbart för denna hjälm är dess hjälmkam samt nasal, nackskydd och kindskydd, drag som bär stora likheter med hjälmen från Sutton Hoo, samt vendelhjelm XIV.

Med myntbilder kan det även noteras att den romerska kejsaren Konstantin den store (272-337 e.kr.) under sin tid införde en paradhjelm baserad på en rikt utsmyckad, kamlös järnkallott med breda, korslagda band. Denna paradhjelm kom även snart att bäras som vardagskrona av Konstantin, då denne ofta gick klädd i uniform, och därmed snart också av det kejserliga kavallerigardet för att på så sätt betona deras rang och militära status. Utseende- och konstruktionsmässigt är det idag främst vendelhjelm XIV som i vårt arkeologiska material kan liknas med denna "vardagskrona" (Almgren 1980; 161) och det ter sig därför inte underligt varför denna hjälmtyp som härstammar från den romerska eliten, även kom att användas av den vendeltida eliten i England och Norden. Denna elit har troligen sina rötter i den väldiga armé det romerska riket höll. Denna armé bestod under romarrikets sista århundraden till stora delar av utländska soldater såsom germaner, goter, angler och även skandinaver (Almgren 1980; 164).

6. ATT SE MEN INTE BLI SEDD

6.1 The Stanford Prison Experiment

Det kan tyckas att analys om ett psykologiskt experiment från 1971 av detta slag är helt irrelevant i ett arkeologiskt arbete, men faktum är att en till synes oviktig detalj i Stanfordexperimentet bär stor vikt i detta arbete. Detta experiment var en psykologisk studie av hur fångar och fångvaktare interagerar med varandra i en simulerad miljö. Experimentet utfördes på Stanford University 1971 (Prisonexp.org; Conclusion) där de deltagande erhöll roller som fångar och fångvaktare. För att ytterligare anspela på realism i experimentet, simulerades gripande och omhändertagande av de som hade rollen som fångar. "Fångarna" tilldelades enkla kläder och skulle hädanefter inte längre tilltalas vid namn utan endast med ett ID-

nummer som varje fånge tilldelats (Prisonexp.org; Arrival). Fångvaktarna kläddes i khakifärgade kläder och utrustades med en visselpipa samt en batong för att på så sätt utmärka sin status och identitet som fångvaktare. Den för det här arbetet viktigaste detaljen är de spegelglasögon fångvaktarna tilldelades. Detta för att förhindra ögonkontakt och ytterligare förstärka illusionen om makt och auktoritet gentemot andra (Prisonexp.org; Guards).

Ögonkontakt och ansiktsdrag är viktiga inslag inom sociala interaktioner i nästan alla kulturer runt om i världen och kan symbolisera allt ifrån dominans, underlägsenhet till respekt och trovärdighet. Med största sannolikhet var så även fallet under vendel- och vikingatid. Att inte kunna se eller följa blicken på en person man interagerar med, oavsett om det är på en motståndare under kamp eller under en konversation, skapar alltid en form av distans och otrygghet (Back Danielsson 2010; 126f). Detta är något som tydligt märktes i Stanford-experimentet då "fångvaktarna" bar spegelglasögon vilket skapade en illusion och distans gentemot fångarna; Fångvaktarna kunde se fångarna, men fångarna kunde inte "se" fångvaktarna.

6.2 Prakthjälmens magi

De vendeltida prakthjälmarna, men även hjälmen från Gjermundbu har en liknande funktion då dessa bärs; dess visir skymmer till viss del insyn och därmed skymmer bärarens ögon utifrån. Visirens konstruktion gör även att en del av ansiktet döljs vilket ytterligare skapar en illusion och distans mot utomstående. Känslan av att inte helt och hållet bli sedd torde därför ge bäraren en känsla av självsäkerhet och dominans gentemot de som inte bär hjälm. Denna känsla förstärktes troligen med de figurer och bildbleck många av de vendeltida hjälmarna är försedda med, men även hjälmdekorer såsom hjälmkammarna i form av svinryggar. Dessa i sin tur medförde vad som då tolkades som ett heligt beskydd då bildmotiv och dekor troligen hade ursprung ur myter och religion. Det är dock svårt att säga om de vendeltida prakthjälmarna erbjuder ett reellt skydd från yttre våld (Back Danielsson 2010; 124) då hjälmarnas konstruktion består av tunna bronsbesmyckningar och järnband. Det är därför svårt att veta om dessa använts i väpnad kamp, eller om de haft andra funktioner sig tillskrivna.

Krigföring i Norden under vendel- och vikingatid har beskrivits som endemisk – d.v.s. småskalig krigföring i form av skärmytslingar, makt- och kraftuppvisningar, och var därmed ritualiserad och omgärdad av kult och mystik. Detta i sin tur innebär att den endemiska krigföringen må innebära aggression och våld men att dödsfall var få då detta inte är dess syfte, utan mod, mandom, ära och krigsbyte är det som eftersöks (Hedenstierna-Jonson 2006; 30). Till hjälmarnas funktion kan då tillskrivas, trots sitt begränsade skyddsvärde, att de besatt eller gav dess bärare särskilda förmågor och ett nytt utseende. De bilder som pryder prakthjälmarna, hjälmkammarna i form av svinryggar och det bakom visiret, dolda ansiktet, hade som funktion att påverka omgivningen (Back Danielsson 2010; 125ff). En viktig detalj som går att urskilja på flera av de vendeltida hjälmarnas ögonbrynsbågar, främst de från Valsgärde, är att dessa avslutas i ormhuvuden.

Detta för genast tankarna till Snorres Codex Regius och den poetiska Eddan med de två sångerna kallade Reginsmål och Fafnirsmål (Kristjansson 1988; 55f). Sagan om Sigurd Fafnesbane återges även i Völsungasagan och handlar om Sigurd Fafnesbane och dennes kamp mot draken Fafnir. Sagan är troligen nedtecknad

någon gång mellan 1200-1270 (Byock 1990; 3) men sagans rötter sträcker sig troligen så pass långt bak i tiden som folkvandringstid ca 375-550 e.kr. och har förekommit i form av muntliga berättelser fram till dess nedtecknande (Byock 1990; 11ff). I sångerna återges vad som kalls för Fafnirs "Skräckhjälm" eller "Aegis-Hjalmr".

Från Reginsmål förekommer följande, berättande stycke:

"Sigurd var sedan ständigt hos Regin, och han sade Sigurd, att Favner låg på Gnitaheden och var i en orms skepnad. Han hade en skräckhjälm, som allt levande räddes för.

Från Fafnirsmål följer ett samtal mellan Fafnir och Sigurd.

Fafnir talar:

"Skräckhjälmen jag förde att skrämman folket, där på läger av smycken jag låg. Min styrka jag trodde större än allas, hur många än mötte mig."

Sigurd talar:

"Ej skräckhjälmen bringar åt bäraren trygghet bland stridsvreda kämpar i strid. Han (Sigurd) skall få finna, som färdas bland många, att ingen den tappreste är."

Fafnir talar:

"Etter jag fnyste, då på fadersarvets röda rikdom jag låg. Där tordes då ingen träda mig nära, för vapen ej bävan jag bar."

Sigurd talar:

"Du väldiga glansorm, gruvligt du väste och tedde dig hårt i din hug. Allt mer växer hatet hos människors söner, ges dem en sådan hjälm."

Vid ett senare tillfälle då Fafnir dräpts, berättas det om Sigurd då denne begav sig mot Fafnirs skatthord:

"Sigurd red efter Fávnes spår till hans boning och fann den öppen. Dörrar och dörrposter voro av järn; av järn voro även alla bjälkarna i huset, och detta var nedgrävt i jorden. Där fann Sigurd en stor mängd guld och fyllde med detta två kistor. Han tog där även Fávnes skräckhjälm och guldbrynja och svärdet Hrotte och många dyrgripar och klövjade därmed Grane. Men hästen ville icke gå framåt, förrän Sigurd steg upp på hans rygg."

Från dessa utdrag går att urskilja att Fafnir använder en skräckhjälm för att sätta skräck i sin omgivning, en hjälm som sedan erövrats av Sigurd. Hur denna hjälm är utformad beskrivs inte, men möjligt är att denna skräckhjälm återskapas i form av de vendeltida prakthjälmarna, för likt Fafnir, kunna sätta skräck i sina motståndare. Att även makthavare ska ha haft en skräckinjagande blick berättas i flera sagor, och är ett karaktärsdrag som tillskrivs flertalet kungar, dels de nordiska, men även Karl den store samt Otto den store (Marold 1998; 10f). "Härskarens blick" var menat att sätta skräck i fiender, något som troligen skedde genom hjälmens utsmyckning. De stiliserade ormarna kan därför mycket väl ha varit ett sätt att genom koppling till myt och magi ha tjänat som en skräckfaktor, att bäraren av hjälmen hade förmåga och makt att tämja denna magi och använda den mot andra (Marold 1998; 11ff)

7. VIKINGATIDENS HJÄLMAR

7.1 Hövdingagraven i Gjermundbu

Våren 1943 meddelade bonde Lars Gjermundbo, Haugsbygd i Norderhov (numera i Ringerike), Norge, den norska Oldsakssamling att han hade gjort ett förvånansvärt rikt gravfynd på sina ägor då denne skulle röja bort en hög, som visade sig vara en gravhög. Gravhögen låg ungefär 200 meter ifrån gården och var ca 35 meter i diameter samt ca 5 meter hög. Strax söder om högen låg en mindre, ca 25 meter lång, 8 meter bred och 1,80 meter hög, gravhög. Platsen kom snart att undersökas och det var i dessa två gravhögar som några av vikingatidens viktigaste fynd gjordes (Grieg 1947; 1). De båda gravarna öppnades samma år med korta mellanrum, och för detta arbete är det gravgåvorna i grav 1, den senare av de nyss nämnda gravhögarerna, som är av intresse.

Grav 1 var en brandgrav och tolkas som en rik hövdingagrav. Med hjälp av gravgåvorna tolkades kontexten även som en mansgrav och dess datering fastställdes till 900-talets senare del. De föremål som fanns i graven var rikt ornamenterade, såsom ett dubbeleggat svärd, rikt dekorerat med geometriska figurer och ornamentik i jellingestil med inlägg i silver- och koppartråd (Grieg 1947; 2). Även två spjutspetsar i järn, två yxor samt åtta pilspetsar i järn hittades vid undersökningen. Bland de mer ovanliga fynden hittades även 85 fragment av en ringbrynja, något som endast enstaka fragment har hittats av i Norden från vikingatid. Fyra sköldbucklor av järn hittades även de i grav 1, dock svårt fragmenterade, samt tre spelbrickor, två tärningar och rester efter ett brädspel (Grieg 1947; 4). Mest intressant för denna uppsats är den fragmenterade hjälmen som också hittades i graven. Hjälmsfragment från vikingatiden är ytterst sällsynta och hjälmen från Gjermundbu är därför unik. En undersökning av hjälmen har dock visat att den bär tydliga kopplingar till de vendeltida hjälmarna som hittats i Vendel och Valsgärde, men även tycks dess ursprung kunna kopplas till Gotland (Grieg 1947; 3).

Hjälmens kraftiga kam liknar den från Valsgärde VI och består av två hopnitade järnskenor, varav den ena är flack, medan den andra är svagt välvd med en mindre ås. Dess ena ände tros ha varit fastnitad i hjälmens visir, medan den andra änden slutar vid hjälmens topp. Fragment av ytterligare två järnskenor tyder på att den första kammen fortsatt över hjässan, alternativt varit lagd i ett kryss (Grieg 1947; 3f). Mellan dessa skenor sitter fyra täckplattor fastnitade. Dessa har i sin tur även varit fastnitade i ett kringlöpande kantbeslag. Av täckplattorna är det endast en som är så pass intakt att dess trekantiga form går att urskilja. Fyra, möjligtvis fem fragment från det kringlöpande kantbeslaget återfanns, varav det i två av fragmenten sitter små järnringar. Dessa järnringar har hållit upp en ringbrynja som åtminstone täckt nacken, men det är inte helt omöjligt att den omslutit hela hjälmens undre del. Visiret påminner till formen mest om det visir som återfinns på valsgärdehjälm VIII, om än av en något smalare och simplare utformning. Ursprungligen har visiret också varit prytt med silver- eller bronsornamentik. (Grieg 1947; 4) Det exakta mönstret kan dock inte studeras då korrosion har gått hårt åt hjälmen.

I Norge finns sedan tidigare endast tre bekräftade hjälmfragment daterade till vendeltid. Den ringa förekomsten av fynd tyder på att hjälmarna under denna del av vikingatiden var sällsynta och värdefulla. Att folket under dessa tider såg hjälmen som ett tecken på makt och symbolen för en kung eller en hövding finner vi stöd för i namn och uttryck såsom Hjalm-faldinn hilmir, Hjalmgofugr hilmir, halmtamr hilmir och

Hjalmsamr jarl (Grieg 1947; 17). "Hjalm" är isländska för ordet "hjälm". "Hilmir" är också det isländska och är en poetisk omskrivning för "rorsman", "hövding" och "konung" (Nordicnames.de). Kort kan man säga att dessa är titlar och benämningar för hjälmbärande kungar och hövdingar. Gudar avbildas ofta bärandes en hjälm och då är det inte mer än rimligt att även kungar och hövdingar bär dessa. Magiska och förgyllda hjälmar omtalas även de ofta i sagor och genom sina attribut tjänar de ofta en roll som kan liknas med den av en kronas.

7.2 Särdrag och släktdrag

Som nämnts tidigare går hjälmen från Gjermundbu konstruktionsmässigt att koppla ihop med valsgärdehjälm VI och VIII. Detta kan tyckas underligt då dessa är daterade till ca 580-640 e.kr. (Ljungkvist 2005; 248) medan gjermundbuhjälmen är daterad till 950-talet. Praktiskt sett kan gjermundbuhjälmen tyckas mer utvecklad än sin uppländska kusin och vara stridsduglig, men konstnärsmässigt sett är hjälmen långt efter sina föregångare. Konstruktionen hjälmarna emellan är densamma. Vad som skiljer sig är att järnbanden är smalare på gjermundbuhjälmen. Visiret är på valsgärdehjälm VIII mer uttryckt av bredare järnskenor men något smalare ögonhål. På gjermundbuhjälmen är visiret smalare och långt ifrån lika uttryckt. Även de vendeltida, ornamenterade ögonbrynsbågarna, saknas på denna hjälm.

Till skillnad från vad många av de vendeltida hjälmarna, är gjermundbuhjälmen inte utsmyckad med någon form av bildbleck, utan det enda i form av dekoration hjälmen bär är spår av ornamentik på visiret. Om hjälmen däremot burit någon form av prydnad på sin topp är dock svårt att säga. De brittiska hjälmarna har uppvisat djurfigurer, och samma sak gäller fästen för en plym på de koniska hjälmarna. Vad som dock står klart, är att gjermundbuhjälmen är en relik. Detta gör självklart inte hjälmen till en sämre form av hjälm då den tros ha varit funktionsduglig i kamp, men i jämförelse med vendeltidens prakthjälmar är detta en avlägsen släkting och en blek kopia tillverkad långt efter det att vendeltidens hjälmar gått ur mode och tappat sin funktion (Grieg 1947; 44).

Gjermundbuhjälmens ursprung har via det praktsvärd som återfanns i graven, samt hjälmfragmentet från Lokrume, placerats på Gotland. Lindqvist (1925; 192) placerade detta fragments ursprung på kontinenten, något som Grieg (1947; 44f) ansåg vara fel och istället hävdade att lokrumefragmentet endast kan vara tillverkat på Gotland. De tunna silverbeläggen och ornamentiken tycks ha varit populär i de gotländska vapensmedjorna under den yngre järnåldern och återkommer på det praktsvärd som hittades i Gjermundbu. Likheter på kontinenten pekar därför istället på vidsträckt handelsrutter och influenser, både till och från Gotland som under denna tid för en hög vapenproduktion och export, även till Norge. Då även gjermundbuhjälmen har drag som påminner om Lokrumefragmentet, men även praktsvärdet (Grieg 1947; 45), har hjälmens ursprung härletts och daterats till Gotland omkring år 950.

7.3 Övriga nordiska hjälmar från vikingatid

Från vikingatid har det i Lokrume socken, Gotland, hittats ett hjälmfragment. Fragmentet i sig består av ett par brynbågar samt en kort, avbruten nasal av järn, belagd med silverbleck. I silverblecket är flätornamentik inlagd (Fornvännen 1907; 208). Sune Lindqvist (1925; 192) menade att fragmentet härstammade från kontinenten, något Sigurd Grieg (1947; 44f) menar är fel då de gotländska smederna mycket väl hade teknik och kunskap nog att ha skapat denna hjälm detalj. Ytterligare ett fragment kommer från Tjele i Danmark. Fyndet i sig är en del av en depå och består av en rad olika smidesverktyg men även råvaror av järn och koppar. Av störst intresse här är det fragment som tros härstamma från en hjälm. Fragmentet utgör en ornamenterad del av en nasal i kopparlegering. Troligt är att dessa "spillbitar" skulle återanvändas (Munksgaard 1984;85ff).

7.4 Utomnordiska hjälmar från vikingatid

Då den vendeltida, nordiska prakthjälmen dör ut då vendeltid övergår till vikingatid, tar den tidigare nämnda koniska hjälmen över allt mer. Den koniska hjälmens spridning kan troligtvis spåras till de händelser som ägde rum på kontinenten under denna tid, såsom; den beridna riddarelit som under Merovingernas styre växte fram. Även saracenernas härjningar i Europa, Karl Martells seger vid Poitiers år 732 och Karl den Stores rike och dess expansion var bidragande och sammanhängande faktorer (Oakeshott 1992; 164f). Inte att förglömma är att krig och aggression är viktiga faktorer för teknologiska framsteg, och för de kommande härjningarna från de nordiska folken hade de kontinentala smederna förberett sig väl (Oakeshott 1992; 135ff). De främsta exemplen på vikingatida hjälmar hittas nämligen på kontinenten, såsom i Olmütz och Wenceslas i Tjeckien, Poznan i Polen samt Hainburg i Tyskland.

Dessa dateras alla till 1000-talet och är alla av den koniska typen, antingen tillverkade enligt spangenteknik eller drivna i ett enda stycke metall, försedda med en nasal. Fragmenten från Lokrume och Tjele pekar dock på att vissa av dessa nasaler var vackert utsmyckade och ornamenterade, en detalj som även återfinns på hjälmen från Wenceslas. Denna koniska typ av hjälm är samma typ som avbildas på bland annat Bayeux tapeten och kallas ofta bland historiska återskapare för "normandisk hjälm" då den i Bayeux tapeten bärs av de normandiska krigarna. Det är troligen samma hjälmtyp som förekommer på de bildstenar där hjälmar har avbildats. Det är även möjligt att det i de isländska sagorna och i Heimskringla fortfarande finns varianter av den koniska prakthjälmen kvar i bruk, då dessa sagor ofta omnämner bland annat guldglänsande hjälmar.

Vad som kan härledas av dessa fynd och händelser är att parallellt med prakthjälmarernas användning och upphörande, utvecklas den koniska hjälmen på kontinenten, en utveckling som drivs av krig och oroligheter. Genom dessa faktorer blir hjälmen allt vanligare och viktigare och sprids under århundradena över Europa. Det är denna koniska hjälm som sedan blir den dominerande hjälmtypen i Europa, men även i Norden under vikingatiden, då den förutom i det arkeologiska materialet, frekvent avbildas och omtalas i text- och bildkällor.

8. TEXTKÄLLOR

8.1 Dikten om Beowulf

Beowulf är en fornengelsk hjältedikt, troligen nedtecknad i England under 700-talets början (Lindqvist 1948; 95). Dess handling sägs dock utspela sig under 500-talet, med största sannolikhet i Danmark och södra Skandinavien. Dikten handlar om den geatiska krigaren Beowulf och dennes färd till Danmark för att där hjälpa kungen dräpa ett odjur vid namn Grendel och dess moder. Därefter tar sagan ett hopp framåt i tiden och Beowulf är nu geaternas kung. I dessa kapitel tvingas han slåss mot en drake, något som kostar honom hans liv. Förutom dessa mer övernaturliga inslag ger dikten även en bild av dåtidens Skandinavien såsom historia, samhälle och mytvärld (Tacitus.nu; Beowulf), men även en glimt av dåtidens användande av vapen. Även värn i form av ringbrynjor och hjälmar förekommer och dikten är på så sätt en viktig skriftlig källa i detta arbete. Referenser till hjälmar och brynjor förekommer frekvent i diktverket och beskrivs genomgående som ett föremål till för ädla krigare, dels som symbol för deras status, men även som värn mot skada. Nedan har de mest relevanta exemplen tagits ut.

I kapitel 4, rad 303- 305, beskrivs tidens hjälmar i nära detalj. Dessa hjälmar kröns av en vildsvinsfigur, ett bildelement som förekommer på bland annat hjälmen från Benty Grange. Motivet finns även avbildat på flera av de bildplåtar de vendeltida hjälmarna är utsmyckade med. Just vildsvinets funktion var heligt beskydd (Oakeshott 1996; 122), något som även går att urskilja i nedanstående utdrag.

*”Öfver hjelmarna skeno vildsvinsbilder
Glänsande, guldbeslagna
Härdade i eld; svinet höll vakt” (Beowulf, kapitel 4, rad 303-305)*

Vidare i kapitel 5, rad 332-341 förekommer en viktig beskrivning av de nyanländas hjälmar. Här tycks hjälmarna vara försedda med ett visir vilket i sig även förekommer på de svenska prakthjälmarna. Att de är av samma typ av hjälm likt de funna i Vendel och Valsgärde råder ingen tvivel. Beowulf beskrivs här som ”Hård under hjälmen”, ett drag som tolkas att denne är av en hård och hjältemodig natur och har ett lika hårt lynne. Det har med andra ord nödvändigtvis inget att göra med att han bär hjälm eller inte.

*”Då sporde där en stolt hjälte efter kämparnes börd:
»Varifrån fören I pansrade sköldar
»Gråa brynjor och visirhjälm
»En hop av spjut? Jag är Hroðgars
»Bud och tjänare. Ej har jag sett så många
»Utländske män mera modiga
»Jag tror, att I av mandom och ej i landsflykt
»Utan av hugstorhet uppsökt Hroðgar.»
Honom svarade då den kraftberömde,
Hård under hjälmen, talade väder-götarnes stolte hövding” (Beowulf, kapitel 5, rad 332-341)*

Då Beowulf återvänder efter kampen mot Grendel, Kapitel 15 rad 1020-1034, belönas denne rikligt för sina hjältedåd. Att bli belönad av kungen för sina dåd är något som även förekommer i de isländska sagorna. Hjälm och brynja var med andra

ord föremål som inte förekom i var krigares ägo utan istället var något som gavs till de som förtjänade dessa och utgjorde därmed en viktig statussymbol. Hjälmens beskrivning här försedd med en "rundad valk", en detalj som endast kan ses som en kam som löper över hjälmen, ytterligare ett drag som förekommer på de vendeltida prakthjälmarna.

*"Healfdenes son gav sedan Beowulf
Till segerlön ett gyllene fälttecken,
Ett smyckat banér, hjälm och brynja,
Ett frejdat och sirat svärd: många sågo dessa
Bäras fram för hjälten. Beowulf mottog
En bägare i salen; ej behövde han skämmas
Inför skyttarne för dessa gåvor.
Ej har jag sport, att många män
Hjärtligare givit på ölbänken en annan
Fyra smycken, sirade med guld.
Kring hjälmens krön höll en rundad valk
Omlindad av metallband, skyddsvakt över huvudet,
Att ej filarnas alster, hårda i stridsskuren,
Måtte förmätet skada honom, då hjälten,
Väpnad med sköld, skulle gå mot fienderna." (Beowulf, kapitel 15, rad 1020-1034)*

I kapitel 21 rad 1440-1454 rustar Beowulf för strid. Hans rustning beskrivs här som "jarlarustning". Det tycks vara den rustning en jarl klär sig i bestående av en smyckad brynja samt en vit hjälm, prydd med vildsvinsbilder för att ge beskydd. Likt tidigare beskrivningar tycks hjälmar burna av särskilda personer såsom Beowulf, ha speciella drag, i detta fall färgen vit, men likt tidigare även vildsvinsbilder.

*"Dragen upp på udden; männen beskådade
Den hemske främlingen. Beowulf klädde sig
I jarlarustning: han ängslades ej för sitt liv.
Den handflätade stridsbrynjan skulle,
Sid och konstrikt smyckad, pröva djupet,
Hon som kunde skydda hans kropp,
På det att den vredgade fiendens lömska stridsgrepp
Ej måtte skada hans bröst och liv.
Huvudet åter värjdes av den vita hjälmen,
Som skulle uppröra sjöbottnen,
Söka brusande vågor, smyckad med guld,
Omsluten av pannband, såsom vapensmeden
Underbart arbetat den i forna dagar,
Satt på den vildsvinsbilder, så att ej sedan
Svärd eller klinga kunde bita därpå." (Beowulf, kapitel 21, rad 1440-1454)*

I kapitel 38, rad 2752-2764, skådar den svårt sårade Beowulf skatterna i drakens grotta. Skatter som dessa benämns som "jarlaskatter", ytterligare en fingervisning mot att rustningar, hjälmar och dess like var värdefulla ägodelar, speciellt då dessa även finns att finna i en drakes skatthord, något som också omnämns i Fafnirsmål.

*"Jag har sport, att efter dessa ord
Wihstans son skyndsamt åtlodde sin stridssjuka
Och sårade furste, bar ringnätet,*

*Den flätade stridsskjortan under högens tak.
Då såg den segerstolte, modige kämpen,
När han gick till platsen, en mängd dyrbara smycken
Och guld glittra, liggande på marken,
Underbara verk å muren, den i gryningen flygande
Gamle drakens håla, samt kärl stå där,
Forna mäns krus, som mist sina prydnader
Och aldrig rengjorts. Där fanns mången hjälm,
Gammal och rostig, en mängd armringar,
Flätade med konst” (Beowulf, kapitel 38, rad 2752-2764)*

Något senare i samma kapitel, rad 2809-2816, avlider Beowulf. Innan han gör det överlämnar han sin stridsrustning och sin guldgänsande hjälm – en viktig kungasymbol. Handlingen pekar även på att dessa föremål i stort gick i arv eller som i nedanstående utdrag – skänktes.

*”Av halsen tog sedan den modige konungen
En gyllene ring och lämnade den
Jämte sin guldgänsande hjälm, armring och brynja
Åt den unge spjutkämpen, önskade honom glädje av dem.
»Du är den siste utav vår släkt,
»Av Wägmundingarne. Alla mina fränder,
»De kraftige jarlarna har ödet bortsopat
»I skaparens skickelse; jag följer dem nu.” (Beowulf, kapitel 38, rad 2809-2816)*

Då Beowulf gått hädan, skäller Wiglaf i kapitel 39 rad 2860-2874, ut de av Beowulfs krigare som av feghet inte deltagit i striden mot draken. Även här omnämns hur Beowulf försett sina män med hjälm och brynja, något som tycks ha varit både kostsamt och svårt.

*”Då var lätt att få av den unge mannen
Vredgat tilltal till den vars mod hade sviktat.
Weohstans son Wiglaf talade
Med sorgset sinne — såg på okära —
»Det kan väl säga den som vill tala sant,
»Att den furste, som gav eder dessa skatter
»Och stridsrustningar, i vilka I här stån,
»När på ölbänken konungen ofta
»Gav sina hirdmän, som sutto i salen,
»Hjälm och brynja, de yppersta han kunde
»Någonstädes finna, fjärran eller nära,
»Att han alldeles onyttigt bortkastat
»Krigskläderna, då striden nådde honom.
»Ej hade folkkonungen skäl att yvas
»Över sina vapenbröder” (Beowulf, kapitel 39, rad 2860-2874)*

I kapitel 43 rad 3137-3142 begravs slutligen Beowulf. Nedanstående utdrag beskriver att denne får med sig flertalet hjälmar, brynjor och sköldar. Tidigare skänkte Beowulf dock bort sina härkläder och det kan verkas som att han nu får med sig nya på bålet, troligen för att symbolisera hans status och ställning som kung.

*"Åt honom uppförde götamännen sedan
På jorden ett fast och starkt bål,
Behängt med hjälmar och stridssköldar,
Glänsande brynjor, såsom han bett.
De sörjande hjältarne lade sedan i mitten
Den frejdade fursten, sin käre herre." (Beowulf, kapitel 43, rad 3137-3142)*

Utdragen ur diktverket tyder på att det är nordiska prakthjälmar som används under de olika scenerna. Detta i sin tur ger även stöd till att hjälmarna endast inte var symboliska, utan att de troligen även figurerade i kamp och handgemäng, om än mot det övernaturliga. Klart står även att dessa hjälmar tjänar som praktsymboler och symboler för makt och status, ett tecken för de "ädlingar" som i dikten omnämns. I dessa övre skikt var hjälmen en gåva som gavs i form av skydd och status till de som tjänade sin herre väl, såsom kungens gåva till Beowulf, eller Beowulfs gåvor till sina bästa och närmsta hirdmän.

8.2 Eddan och dess kenningar

I Snorres poetiska Edda, daterad till omkring samma tid som Heimskringla, förekommer en rad olika diktverk som i sin tur ofta har koppling till olika sagor och berättelser, såsom tidigare har utdrag ur Reginsmål och Fafnirsmål. I dessa skaldedikter förekommer speciella poetiska omskrivningar av substantiv, kallade "kenningar". Kenningar används för att på ett mer bildligt sätt måla upp ett föremål, istället för att helt enkelt skriva ut föremålet. Exempel på detta är "Örva drif"- "Pilarnas snöstorm", d.v.s. ett pilregn under strid, eller "Unnar hestr" - "Vågens häst", d.v.s. ett skepp (Kristjansson 1988; 87). Vad som här eftersöks är skaldiska referenser till hjälmar i form av kenningar i de olika eddadiktarna. Nedanstående exempel är ett urval hämtade bland de kenningar som förekommer i dikter (Skaldic.arts.usyd.edu)

I Háttatal kapitel 2 benämns här "Hildisvinet" i form av "Hildigelti", kenningen för den vildsvinsbesmyckade hjälmen som bärs av kung Adil. Detta svin benämns även vara Frejas svin (Grieg 1947; 26) och är därmed ett heligt och välsignat skydd att bäras av krigare då detta gjorde dem odödliga och osårbara, något som också omnämns i dikten om Beowulf. Vidare i Lausavísur kapitel 5 förekommer även där vildsvinet som kenning för hjälm, detta i form av "Galtagaltar", d.v.s. "Galtarnas galt". En liknande kenning förekommer i Gráfeldardrápa kapitel 7 där "Valgaltar", eller "Krigsgalten". I Jómsvíkingadrápa kapitel 14 förekommer följande kenning. Hamdi är i denna saga en omtalad krigare. Kenningen "Hamðis fald" syftar här på Hamdis hjälm. Hákonardrápa kapitel 5 innehåller följande kenning för hjälm. "Sóknhattar", eller "Slaghatten" syftar klart och tydligt på att det är en hjälm som kenningen refererar till.

Än tydligare märks det bland kenningarna att vildsvinet är en viktig symbol gällande hjälmar och deras bärare. Att stå under galtens beskydd var därmed troligen viktigt både under vendel- och vikingatiden. Vad som även kan urskiljas är att medan vildsvinet ofta figurerar avbildade på vendeltidens prakthjälmar, tycks de vikingatida hjälmarna ha en mer abstrakt koppling till vildsvinet. I flera av utdragen identifieras hjälmen även genom att refereras till som en uppsatt eller framstående persons huvudbonad, något som ytterligare påvisar att hjälmen även under vikingatiden var sedd till personer av högre social status.

8.3 De isländska sagorna

De isländska sagorna sägs vara sagor baserade på muntliga traditioner och berättelser, och som sedan nedtecknats av olika författare under 1200-talet fram till 1300-talets mitt (Kristjansson1988; 217). Dock har väldigt lite arbete lagts ner för att mer exakt och noggrant försöka datera dessa sagor, men forskning till dags dato pekar på att de tidigaste manuskripten av islänningasagorna är i sig baserade på något äldre manuskript. Tidpunkten för nedskrivandet av sagorna till tidigt 1200-tal då tidigare nedskrivningar inte finns tillgängliga och därmed inte kan dateras (Kristjansson1988; 219). Sagorna är placerade på Island och rör händelser, ättefejder och berättelser som tros härstamma från 900-1000talet,

Den sena tidpunkten för nedtecknandet är självklart en faktor som måste tas i åtanke vid genomgång av dessa sagor, men självklart ska sagorna heller inte förkastas helt och hållet. Hjälmarna förekommer och omnämns frekvent i dessa sagor, ofta i samband med vackert klädda och beväpnade krigare. Till skillnad från dikten om Beowulf kan det tyckas att hjälmen är ett föremål nästan alla vapenföra bär, än att vara en statussymbol. En detalj som troligen beror på att metallurgi vid tillfället för nedtecknandet förbättrats och att allt fler hade tillgång på denna tingest, en detalj författarna troligen antog även var fallet under vikingatiden. Därav kommer inte varje hjälm som nämns i sagorna att här redovisas, utan endast relevanta exempel och kontexter där hjälmar ingår.

I Brennu-Njals saga kapitel 90 beskrivs Tråen vara iförd en gyllene hjälm, en detalj som påvisar hans status och ställning. Notera även hur hans spjut benämns som "jarlsgåfvan", något som pekar på att det rör sig om ett välsmitt och vackert ornamenterat spjut.

"Tråen hade sexton vapenföre karlar på sin gård. Han var en praktkär man. Jämt red han i blå kappa och gyllene hjälm, hade i handen sitt spjut – jarlsgåfvan – fager sköld och svärd i bälte." (Brennu-Njals saga, kapitel 90)

Brennu-Njals saga kapitel 139 berättar om hur det rustas innan strid och hur härtecken ska sättas på hjälmarna. Exakt vad detta härtecken innebär är svårt att säga då det antingen kan röra sig om målade tecken, men även djurfigurer såsom de vildsvinsfigurer som omnämns i exempelvis dikten om Beowulf.

"Det led fram med tinget, tills fjärdingsrätterna skulle sättas. Å ömse håll rustade man sig. Man väpnade sig och satte härtecken på hjälmarna." (Brennu-Njals saga, kapitel 139)

Egil Skallagrimssons saga kapitel 86 beskriver hur en grupp män rider till tinget. Den främste mannen är iklädd en blå mantel och bär på huvudet en gyllene hjälm. Beskrivningen påminner om den av Tråen ovan.

"And now it was seen from the Thing that a troop of men was riding down along Cleave-river with gleaming shields. And when they rode into the Thing, there rode foremost a man in a blue mantle. He had on his head a gilded helm, by his side a gold-decked shield, in his hand a barbed spear whose socket was overlaid with gold, and a sword at his girdle." (Egil Skallagrimssons saga, kapitel 86)

Laxdalingarnas sagan kapitel 21 beskriver Olaf "Påfågeln" Hoskuldsson. I sagan beskrivs denne person som en rik och mäktig hövding och handelsman, en bild som förstärks ytterligare av de rustningsdetaljer, kläder och vapen denne bär, därav även namnet "Påfågeln".

"Olaf walked fore to the prow, and was thus arrayed: he had a coat of mail, and a gold-reddened helmet on his head; girt with a sword with gold-inlaid hilt, and in his hand a barbed spear chased and well engraved." (Laxdalingarnas saga, kapitel 21)

Harald Hårdrådes saga återger slaget vid Stamford Bridge, det slag som utspelade sig endast tre veckor innan slaget vid Hastings. I kapitel 87 beskrivs Hårdrådes landstigning och marsch mot Stamford, en detalj som ger en aning om den beväpning nordmännen hade fört med sig på härtåget. Denna detalj pekar även på att hjälm och brynja troligen blev vanligare under 1000-talet, till skillnad från vad den troligen var under tidigare århundraden

"Det var mycket vackert väder och starkt solsken. Männen lämnade kvar sina brynjor och gingo upp väpnade med sköldar, hjälmar och spjut och omgjordade med svärd; många hade också båge och pilar. De voro mycket muntra." (Harald Hårdrådes saga, kapitel 87)

I kapitel 90 av Harald Hårdrådes saga tillskrivs hjälmen även funktionen och symbolen för en högt uppsatt person, i detta fall kung Harald själv, en detalj som även förekommer i andra sagor och berättelser såsom utdragen ur Heimskringla.

"Konung Harald Gudinnsson (Harold Godwinson) hade kommit dit med en väldig här, både ryttare och fotfolk. Konung Harald Sigurdsson red omkring sin fylking och såg efter, huru den var uppställd. Han satt på en svart bläsigt häst. Hästen föll under honom, och han kastades framstupa av. Han reste sig raskt upp och sade: »Fall är lyckligt förebud på färden.« Då sade den engelske konung Harald till de norrmän som voro med honom: »Kände I den där långe mannen som föll av hästen, honom med den blå rocken och den vackra hjälmen?« »Det är konungen själv«, svarade de. Den engelske konungen sade: »En stor man och av mäktigt utseende; men nu är det mest troligt, att det är ute med hans lycka.«" (Harald Hårdrådes saga, kapitel 90)

Att de vendeltida prakthjälmarna inte längre används står tydligt i de isländska sagorna. Deras funktion tycks dock vara den samma – att märka ut personer av hög status, en beskrivning som återkommer i flera av de olika sagorna. Som nämnts ovan tycks hjälmen under denna tid bli allt vanligare och används mer frekvent. Troligt är då att det blev viktigare att skilja dessa hjälmbärare ifrån varandra, något som tydligt framgår i ovanstående utdrag.

8.4 Heimskringla

Snorre Sturlusons verk om de norska kungarna bär även det vikt i detta arbete. Namnet på verken är ofta känt som "Heimskringla", översatt: "Världens krets", ett namn som först dyker upp i Johan Peringskiölds utgåva från 1697 (Johannesson 1991; 7). Vad dessa verk tidigare kallats är idag dock okänt. Likt de isländska sagorna är även Heimskringla nedtecknad efter vikingatidens slut, troligen i början av

1200-talet (Johannesson 1991; 12). Detta är som tidigare nämnts, en detalj som bör tas i åtanke då tidsskillnaden mellan händelserna i Heimskringla och dess egentliga nedtecknande kan innebära förändringar i exempelvis samhälle, metallurgi och även religion. Heimskringla får dock inte heller förkastas helt och hållet, men dessa källkritiska aspekter bör tas i åtanke. Till skillnad från dikten om Beowulf och de isländska sagorna, förekommer det i Heimskringla inte alls lika många referenser till hjälmar. Ett urval ur de få referenser redovisas nedan.

I Hakon den godes saga kapitel 30 beskrivs kungen klart och tydligt vara den som bär en guldbeslagen hjälm.

”Konung Håkon var lätt att känna igen framför andra män; det glänste också av hjälmen, när solen sken därpå, och många riktade sina vapen mot honom. Då tog Eyvind Finnsson en hatt och satte över konungens hjälm.” (Hakon den godes saga, kapitel 30)

Också i Olav Tryggvasons saga, kapitel 22 beskrivs denne bärande på en hjälm.

*”Den hjälmklädde fursten modigt
de bragderna ej må förtigas
blodade vapnens eggar
på Borgundarholm och i Gårdar.” (Olav Tryggvasons saga, kapitel 22)*

I kapitel 26 av Olav Tryggvasons saga uppträder en intressant detalj. Här omnämns en skräckhjälm. Exakt vad detta symboliserar är svårt att säga. Klart står att det är ett föremål välkänt av fienden, något de skyr och fruktar. Det är därför inte en omöjlighet att det är en hjälm utsmyckad på samma sätt som de vendeltida prakthjälmarna och Fafnirs skräckhjälm, och på så sätt är omtalad och fruktad.

*”Den rådkloke jarlen styrde
på havets snabba hästar
nordanifrån över vågen
mot söder till Danmarks stränder.
Hordarnas raske hövding,
Dovres kampdjärve drotten,
for, klädd i skräckhjälm, med hären
att uppsöka danernas herre.” (Olav Tryggvasons saga, kapitel 26)*

Kapitel 41 av Olav Tryggvasons saga ger en kort beskrivning av en hjälms utseende. Den typiska nasalen pekar här på att det är en hjälm liknande de som avbildas på bland annat Bayeuxtapeten och Sigtunavikingen.

”Under denna kamp äntrade Eriks män Bues skepp och gingo akterut till »lyftingen» mot Bue. Thorsten »medellång» högg till Bue tvärs över näsan, så att nässkyddet på hans hjälm brast i sönder; det blev ett svårt sår. Men Bue högg Thorsten i sidan, så att han blev skuren tvärs av vid midjan.” (Olav Tryggvasons saga, kapitel 41)

I Harald Hårfagers saga, kapitel 16 återkommer beskrivningen av ”skräckhjälmerna” och bärandet av en skräckhjälm tillskrivs vara ett attribut för kungen. Även här är det möjligt att denna hjälm har drag som påminner om de vendeltida prakthjälmarna, eller den hjälm som senare bärs av Olav Tryggvason (Se utdrag från kapitel 26, Olav

Tryggvasons saga) då Harald Hårfager regerande i Norge innan denne (Kristjansson 1988; 105).

*"Segersäll tvang krigarn
sunnanför svallande havet
under sig folket och landet;
den fursten var hård i kampen.
Den skräckhjälmbärande kungen,
fruktande ingen fara,
lät binda lindträshjorten
säkert vid stakets pålar." (Harald Hårfagers saga, kapitel 16)*

Olav den Heliges saga kapitel 11 beskriver ett våldsamt slag i Frisland. Liknelsen som används är "grym for hjälmar". En liknande beskrivning förekommer även i samma saga, kapitel 17; "För hjälmar ödesdiger". Beskrivningar som dessa pekar utan tvekan på att striderna var hårda, och trots att krigarna tycks ha burit hjälmar, ska detta inte ha räckt för att överleva striderna.

*"Tjuvars skräck! Den femte
striden, grym for hjälmar,
du hade - vid Kinnlimakusten
kämpade seglen mot stormen,
då friserna stolta redo
ned till stranden mot skeppen
och furstens tappra skara
gick dem tillmötes med svärdet" (Olav den Heligas saga, kapitel 11)*

Från Heimskringlas kungasagor förekommer som sagt hjälmar inte i lika stor utsträckning som i exempelvis de isländska. Vad som dock kan utläsas är att även i dessa sagor förekommer hjälmen som en tydlig symbol för status och social ställning. Bland dessa sagor förekommer även beskrivningen av en "skräckhjälme". Exakt hur denna hjälm ser ut är svårt att säga, men tydligt är att den var utmärkande och måste varit en fruktad symbol och tecken för dess bärare; först Harald Hårfagre och sedan Olav Tryggvason.

8.5 Kung Magnus Lagaböters landslag

I sin artikel från 1984 försökte Bergljot Solberg påvisa ett samband mellan gravkontexter och status genom att jämföra vapengravars innehåll med utdrag ur den norska landslagen från 1274. Denna landslag må var författad långt efter vikingatidens slut men då den innefattar hela Norge samt bär stora likheter med bland annat den norska Gulatingslagen och Frostatingslagen, är det möjligt att den även ger en representativ bild av lagsituationen under vikingatiden (Solberg 1984; 69). I denna studie har de norska gravarna delats upp i tre kategorier; kategori 1 innefattar gravar med endast ett vapenfynd. Kategori 2 och 3 är de gravar som innehåller två eller tre vapen (Solberg 1985; 66). Samma indelning har gjorts för kvinnogravar för att även där försöka urskilja någon form av status och tillhörighet beroende på gravgåvor (Solberg 1984; 67), men i detta arbete är denna del av studien irrelevant. Studien är avgränsad till Norge, men då dessa gravar bär stora likheter med de som även hittas i Sverige och Danmark, är det säkert att våga påstå

att resultaten från studien även, med modifikation, kan skildra Sverige under samma tid.

Gulatingslagen förklarar att alla fria, vuxna män ska vid vapenuppställning, ställa upp med vapen (Solberg 1984; 68f). Vad lagen dock inte kräver är bärandet av hjälm eller brynja. Detta är något som senare förekommer i den mer detaljerade Kung Magnus Lagaböters landslag, och tycks även påvisa ett mer stratifierat samhälle. Om männens beväpning förtäljer lagen följande (Solberg 1984; 69):

“The men who own 6 mork plus their clothing shall be equipped with a red shield furnished with iron lining both in the front and on the back side, a spear and a sword or a high quality axe. But those who own 12 mork plus their clothing shall have a shield and a helmet plus the weapons specified above. But the men who own 18 mork plus their clothing shall have a shield, a helmet, a mailcoat plus all folk weapons. But if somebody meets without the specified weapons, he shall pay a one-öyra fine to the king for each weapon lacking.” (Solberg 1984; 69)

Utdraget ur texten indikerar att hjälmen under vikingatidens slut blev allt vanligare och inte längre endast sedd till samhällets elit. Hjälmen tycks fortfarande inte ha varit något gemene man bar, men desto vanligare bland storbönder och landägare. Studien pekar även på att ju rikare en landägare var, desto bättre rustad skulle denne vara, något som i sin tur pekar på att hjälmen inte endast utgjorde ett värn mot våld, utan även tjänade som symbol för bärarens sociala ställning. Vad studien dock inte förtäljer är varför de gravlagda endast begravts med sina vapen, inte sina hjälmar och brynjor.

9. BILDKÄLLOR

9.1 Bildstenarna talar

Sveriges bild- och runstenar är ytterst värdefulla, samtida bildkällor till den nordiska järnåldern. Kompletterat med det arkeologiska materialet har runtexter och avbildningar gett svar på mängder av frågor gällande samhälle och bildvärld, men även gällande form och funktion av kläder, hårmode, ceremonier, långskepp, men även vapen och rustningar – och därmed även hjälmar (Nylén & Lamm 1987; 17ff). Då bildstenar finns utspridda över Norden, är det främst de gotländska bildstenarna vars innehåll som här redovisas. Gotland är den plats där bildstenar är bland de vanligaste i Sverige. Runstenar däremot är vanligare i Mälardalen, men förekommer även de rikligt på bland annat Gotland och Öland och självklart även utanför Sveriges gränser. Stenarna ett tidsspänn som sträcker sig från år ungefär 400-1100 e.kr. Dessa siffror är ofta ifrågasatta då det inte är omöjligt att de är äldre än så. Det kan tyckas att hjälmar och stridskläder, näst efter vapen, borde vara normen när det kommer till avbildningar av aggressionsscener, men så är inte fallet.

I bildstenarna avbildas män på ett generellt sätt; långt hår och ett spetsigt skägg, något som tycks vara ett vanligt hår och skäggmode gällande män och avbildning av dem, troligen även för att påvisa att det är just en man som avbildas. Den generella mansbilden förekommer även vid scener av aggression där beväpnade män kämpar mot varandra. Även ryttare, stiliserade krigare och sjöfarare avbildas på detta sätt vilket gör att vad som kan tolkas som en hjälm eller annan huvudbonad, snarare är

undantaget än normen. Viktigt är att här notera kontexten figurerna är avbildade i. Ett exempel på detta är en bildsten från Hunnige (I) i Klinte socken, Gotland, som avbildar två orustade kämpar och dateras till ca 700-800 e.kr. (Nylén & Lamm 1987; 99). Scenen mellan de båda krigarna beskrivs som en envig, en form av tvekamp och är något som förekommer i de Isländska sagorna. Detta var en form av rättsskipning där en tvist avgjordes genom en strid. Reglerna runt envigen var troligen väldigt strikta och bruket av skydd, mer än en sköld, var troligen därför inte tillåtet (Nylén & Lamm 1987; 56).

Exempel på bildstenar där hjälmar är avbildande är som sagt sällsynta. På en bildsten daterad från 700-800-tal, från Lillbjärs (III) i Stenkyrka socken, Gotland, figurerar en ryttare (Nylén & Lamm 1987; 65). På huvudet bär denne vad som närmast kan tolkas som just en konisk hjälm. Ryttarens klädsel, ett par pösiga byxor, påminner starkt om dåtidens österländska mode, något som även skulle kunna peka på de koniska hjälmarnas ursprung och influens under denna tid (Grieg 1947; 40). Fynd av orientaliska plagg har även gjorts i Birka (Hägg 1983; 209ff) vilket ytterligare stärker sannolikheten att handel med österns länder varit omfattande. En bildsten från Bote i Garda socken (62:4), Gotland avbildar även vad som kan tolkas som en hjälmprydd ryttare (Nylén & Lamm 1987; 72), samma sak gäller en sten från Broa (IV) i Halla socken, Gotland. (Nylén & Lamm 1987; 91).

Bildstenen från Smiss (I), Stenkyrka socken, Gotland med dess skeppsavbildning och bildelement, är bland de mest detaljrika av de gotländska stenarna. Skeppets besättning har avbildats med vad som tolkats som koniska hjälmar och samma sak gäller övriga figurer på stenen (Nylén & Lamm 1987; 105). En detalj att notera här är att varannan krigare bär hjälm, medan varannan istället bär en rundad huvudbonad. De rundande huvudbonader som förekommer på nyss nämnda sten kan dock tolkas som en annan form och variant av den koniska hjälmen då det under denna tid förekom flera varianter av den koniska hjälmen (Grieg 1947; 46). Samma sak går att säga om skeppsavbildningen på den tidigare nämnda bildstenen från Broa (IV) i Halla socken, Gotland (Nylén & Lamm 1987; 91).

9.2 Stenen från Fröjel

Fröjelsstenen är en bildsten hittad i en grav i Fröjels socken på Gotland 1999. Stenen är daterad till 700-800-tal och graven är daterad till 900-talet (Andreeff 2001; 13). Stenens motiv är indelade i fyra fält; i det översta avbildas en ryttare till häst och i nästa en kvinna med ett dryckeshorn, en man och en fågelliknande figur. I nästa fält kan tre, eventuellt fyra krigare urskiljas och det sista bildfältet utgörs av ett skepp (Andreeff 2001; 17). Vad som gör denna bildsten intressant för detta arbete är den ryttare och de krigare som avbildas alla tycks tyngre rustade än vad som normalt sett förekommer på Gotländska bildstenar.

Ryttaren i det översta bildfältet avbildas med det karaktäristiska skägget samt en huvudbonad som endast kan tolkas som en konisk hjälm. Ryttaren är i sig ett återkommande motiv på de gotländska bildstenarna och ofta är de försedda med ett vapen och en sköld. Ibland, som i detta fall, försedda med en hjälm. Hästen i sig är ett betydelsefullt djur under järnåldern, och samtida källor med de gotländska bildstenarna kan ge ett svar på varför. Då en betydande gäst till en kung eller storman anlände via sjövägen möttes denne med häst vid hamnen för att sedan till

hästrygg ta sig till kungen, hövdingen eller stormannen. Dessa avbildningar kan dels innebära att personen var betydelsefull, men avbildningen kan även peka på personens dödsfärd och ankomst till Valhall. Hästen skulle då även kunna liknas med asaguden Odins springare Sleipner (Andreeff 2001; 19f). Vad hjälmen spelar för roll och symboliserar i dessa sammanhang är svårt att säga, men dess sparsamma avbildning pekar på att de inte var för var människa utan med största sannolikhet symbolen för en elit.

En ryttare avbildad med hjälm skulle kunna symbolisera att personen var en krigare av högre börd eller kanske till och med en kung, då denne avbildades med just sin hjälm. Att hjälmen symboliserar högre status tas upp i avsnittet av bland annat de isländska sagorna samt Heimskringla. En utstickande detalj bland de här undersökta bildstenarna rörande dess avbildningar av krigare, är att dessa skiljer sig ifrån varandra utrustningsmässigt sett. De många avbildningarna av krigare tyder på att dessa var en ingående del i järnålderns samhälle (Hedenstierna-Jonson 2006; 89f). Det oskyddade huvudet tycks även vara normen framför att bära hjälm, då hjälmen som tidigare nämnts, avbildas ytterst sparsamt. Just denna detalj skulle mycket väl kunna peka på en klasskillnad krigare emellan då bärandet av hjälm ses som symbolen för särskilda personer.

Det tredje bildfältet visar tre krigare, samt eventuellt även en fjärde figur. Gemensamt för dessa tre krigare är att de alla bär koniska hjälmar (Andreeff 2001; 24). Det sista bildfältet består av ett skepp färdandes på ett böljande hav. Att skepp skulle vara bland de främsta färdssätten på till, från och runt Gotland behöver knappast understrykas. Dess placering i bildstenskonsten ter sig därför logisk i jämförelse med många andra platser där bildstenar förekommer. Tre mansfigurer kan ses stående på däck. Dessa tre mansfigurer är obehäpnade men vad de däremot bär på huvudet är koniska hjälmar (Andreeff 2001; 26). Om en klasskillnad mellan krigare kan urskiljas i bildstenarna, är det mest troligt att de avbildade med hjälm kan ses som särskilda personer eller krigare av högre börd i jämförelse med de utan, som istället avbildas efter sitt hårmode eller huvudbonad.

9.3 Runstenarna talar

Bilder på runstenar är desto ovanligare. Förutom runorna i sig består bildelementen oftast av runormar vari runorna är ristade och ibland förekommer även kors och andra tidigkristna symboler. Ett viktigt undantag gällande bilder bland runstenar, och som dessutom bär värde för detta arbete, är Ramsundsristningen; mer känd som Sigurdsristningen. Runbilden iscensätter sagan om Sigurd Fafnesbane och är daterad till 1000-talet (Lindquist 1914; 14). Den figur som föreställer Sigurd är placerad under själva runormen, störandes ett svärd igenom dess kropp. På sitt huvud bär Sigurd en konisk hjälm, här tydligt försedd med en nasal. Hjälmens form påminner starkt om de avbildade på bland annat Bayeuxtapeten och den hjälm Sigtunavikingen bär. En annan intressant runsten med intressanta motiv är Ledbergsstenen i Östergötland. På stenen finns fyra krigare avbildade, två på åtsidan och två på fransidan. De fyra krigarna bär alla konsiska hjälmar försedda med nasaler. Scenerna på stenen i sig beskrivs som ett utdrag ur Ragnarök och figurerna symboliserar asagudar (RAÄ Ledbergs kyrka). Gemensamt för dessa avbildningar är att de figurer som avbildas i hjälm alla på ett eller annat sätt har koppling till myt och religion. Detta i sin tur visar att hjälmen symboliserar börd och status, och då Oden är

gudarnas kung, men även att gudarna är högre stående över människorna, faller det inte mer än naturligt att dessa avbildas i hjälm (Grieg 1947; 17).

Tillsammans med det arkeologiska materialet visar bild- och runstenarna att de vendeltida prakthjälmarnas användning upphör under 700-talet och att det istället är den koniska hjälmtypen från kontinenten som blir dominerande. Mycket troligt är att det i bildstensmaterialet går att urskilja en viss klasskillnad mellan de som avbildats, att hjälmen även i dessa stenar är en symbol för status på samma sätt som i textkällor. Avbildandet av hjälm är dock ytterst begränsat i detta material och det är därför svårt att specifikt peka ut denna klasskillnad. Att vissa individer på dessa stenar är avbildade med hjälm medan andra är avbildade utan, skulle kunna bero på vart bildstenen en gång varit placerad. Placering i rikare områden skulle kunna innebära annorlunda utbildning av krigare och därmed även stödja möjligheten till statuskillnader mellan de olika krigarna. I runstensmaterialet är det tydligt att hjälmbärandet främst tillskrivs gudomar och mytologiska hjältar och det är därför mycket möjligt att berättarteknik och bildvärld i dessa två element skiljer sig från varandra. Det är dock tydligt att det i runstenar endast är för motivet, betydelsefulla personer som bär hjälm.

9.4 Bayeuxtapeten

Bayeuxtapeten är som nämnts tidigare, en viktig källa gällande senvikingatida vapen och rustningar. Bayeuxtapeten är dock ingen riktig tapet, och inte heller en väv, utan ett broderi. Alla figurer, byggnader, bårder och liknande har broderats in i det underliggande tyget och broderiet i sig är lite över 70 meter långt och ca en halvmeter brett. För enkelhetens skull kommer detta broderi i detta arbete benämnas just "Bayeuxtapeten" då det idag är ett rotat begrepp (Oakeshott 1996; 174). Bayeuxtapeten avbildar de händelser som ägde rum under åren 1064-1066 och som slutligen ledde till Vilhelm II invasion av England och seger i slaget vid Hastings, oktober 1066, något som också utgör huvudtemat i tapeten. Tapeten i sig tros vara tillverkad omkring år 1070 på order av Vilhelms halvbror, biskopen Odo av Bayeux, för att pryda den nya domkyrkan i samma stad som invigdes 1077 (Rud 1988; 9). Det exakta året för tillverkning är inte helt känt, men klart står det att illustrationer och konststilen i sig är inspirerad och hämtad från samtida, anglosaxiska handskrifter från 1000-talet (Rud 1988; 10).

Slaget vid Hastings föregick av två mindre skärmytslingar veckorna innan. Det första slaget stod vid Fulford där anglosaxarna stred mot nordiska härfarare ledda av Harald Sigurdsson, också känd som Harald Hårdråde. Därefter stod slaget vid Stamford Bridge där anglosaxarna besegrade Hårdrådes här. Bayeuxtapeten avbildar dock varken slaget vid Fulford eller Stamford Bridge då dessa händelser inte direkt rörde Vilhelm eller det kommande slaget mellan normander och anglosaxare. Slaget vid Hastings, berodde i sig på en arvstvist om tronen efter det att den föregående kungen, Edward Bekännaren, gått hädan. Harold II (Harold Godwinson) och Vilhelm II av Normandie (Senare känd som Vilhelm Erövraren) gjorde båda anspråk på Englands tron (Rud 1988; 28f) och resultatet av detta blev ett slutgiltigt slag mellan de båda år 1066 vid Senlac Hill, ca 10 km från Hastings (Rud 1988; 79).

En detalj värd att notera i början av tapeten är en scen där Vilhelm, efter slaget vid Dinan, tycks dubba Harold genom att ge honom vapen och en rustning bestående av

en konisk hjälm och en ringbrynja. Denna scen utspelar sig innan oenighet mellan de båda uppstått. Texten vid scenen lyder: "Hic Willelm Dedit Arma Haroldo" – "Här Vilhelm gav vapen till Harold". En handling som denna är vanligt återkommande i exempelvis de isländska sagorna, men även i dikten om Beowulf, där personer för sina dåd, får gåvor bestående av vapen och rustningar av sin kung eller hövding. Efterföljande scener visar normandernas logistik inför den kommande invasionen, vapen och hjälmar bärs i kärror samt ringbrynjor burna på tvärgående stölar. Texten ovanför scenen lyder: "Isti Portant Armas Ad Naves. Et hic Trahunt Carrum Cum Vino Et Arm Is" - "Dessa män bär vapen ner till skeppen. Och här drar de en vagn lastad med vapen".

Scenen i sig tyder till viss del på att vapen och rustningar var något som en kung eller liknande stod själv för, då det tycks vara dennes uppgift att rusta sin här. Detta är även något som får stöd av scener som utspelar sig i slutet av slaget vid Hastings. I Harold Godwinsons döds scen kan det i den nedersta bården ses stupade soldater, men även soldater som klär av ringbrynjor från de stupade och hur vapen och sköldar samlas in (Rud 1988; 85). Vad som tydligt kan urskiljas är att dessa föremål var värdefulla krigsbyten då en här torde vara dyr att bistå med vapen och rustning. Normandernas här var dock uppbyggd av adelsmän och legoknektar och det är troligare att dessa samlade dessa saker för sin egen vinning, än att de samlades till hären i sig. I norden under denna tid var det dock kungen eller hövdingens uppgift att förse sina huskarlar med en rättvis del av krigsbytet, men då normandernas här inte var uppbyggd och styrd som de nordiska, är det svårt att säga exakt hur detta krigsbyte fördelades (Enoksen 2004; 212). Vad scenen dock avslöjar är att krigsmateriel togs till vara på för framtida bruk, något som även var fallet i Norden.

De avbildade trupperna skiljer sig relativt lite ifrån varandra gällande utrustning på slagfältet. Vapenmässigt sett är normanderna i regel utrustade med pilbågar, spjut och svärd. Bland anglosaxarna tycks spjut och tvåhandsfattade yxor vara normen. En konisk hjälm, ringbrynja och ibland även vad som närmast kan beskrivas som "ringbrynjehosor" tycks vara den generella rustningen för krigare från båda sidor (Oakeshott 1996; 178). Den normandiska styrkan tros ha varit uppbyggd av adelsmän och legoknektar (Rud 1988; 63) medan den anglosaxiska bestod av huskarlar och fyrdmän (läs: milismän). Huskarlarna utgjorde kärntrupperna i den anglosaxiska armén och har sina rötter i den hird Knut den Store hade inrättat under sin regeringstid. De tjänade sin herre genom ett avtal och det var deras herre som skulle förse dessa med mat, husrum och utrustning (Rud 1988; 78). Anglosaxarnas främsta vapen var den så kallade danska tvåhandsyxan, ett vapen som vid många tillfällen kan se i anglosaxarnas händer under stridsscenerna på Bayeuxtapeten (Oakeshott 1996; 177). Fyrden bestod av adelsmän som inkallats och dessa skulle själva ställa upp med vapen och rustning. Likheterna mellan de båda sidorna, som tidigare påpekats, är dock något som bör tas i beaktande. Huskarlarnas rustning tros ha bestått av en rustningsjacka (vadderad jacka av tjockt tyg eller läder) med metallskydd på armarna och hjälmarna ska ha varit försedda med läderskydd för nacke. Fyrdens rustning bestod överlag av rustningsjackor och huvor (Rud 1988; 81).

9.5 Baldisholtapeten och Hylestads kyrka

Vid sidan av Bayeuxtapeten finns en liknande, om än inte lika känd tapet kallad Baldisholtapeten. Den hittades 1879 då en kyrka i Nes, Norge, från 1600-talet skulle rivas. Troligen tillverkad under 1100-talet, avbildar den bland annat en ryttare iförd en konisk hjälm med nasal. Ryttaren bär dock större likhet till de avbildade krigare på Bayeuxtapeten, än vad denne gör till ryttare avbildade på exempelvis bildstenar. Vad bilden ger en aning om, är de nordiska krigarnas rustning under samma tid (Wester 2000; 1222). Det finns dock en möjlighet att avbildningen snarare ger en fingervisning åt det kontinentala riddarmodet, än nordens. Den slutsats som dock kan dras av bilden, är att denna typ av utrustning; brynja och hjälm, blev allt vanligare, åtminstone bland de högre ställda krigarna efter 1000-talets slut.

På portalen till Hylestads kyrka, Norge, finns en inristning av Sigurd Fafnesbane. Likt Ramsundsristningen bär Sigurd här en koniskt formad hjälm, även den lik de som avbildas på Bayeuxtapeten och Baldisholtapeten. Dock är denna avbildning från 1170-talet (Grieg 1947; 47) och därmed gjord efter vikingatidens "slut". Hjälms framställning överrensstämmer med tidigare avbildningar av hjälmar, men likt med Baldisholtapeten bör det tas i åtanke att avbildningen nödvändigtvis inte helt sanningsenligt reflekterar den nordiska härklädnaden (Wester 2000; 1222f).

9.6 Figurer och mynt

Under 1000-talet förekommer en mynttyp kallad "Pointed Helmet Coins" eller "Spetshjälmsmynt". Dessa avbildar en regent iförd en koniskt formad hjälm, i stil med de som avbildas på nyss nämnda tapeter. Dessa hör dock inte hemma i de områden som ansågs tillhöra vikingarna utan är istället hemmahörande i dåtidens England. En del av dessa har dock fungerat modell för kopior tillverkade av den norske kungen Olav Haraldsson (Wester 2000; 1222). England och Norden har dock under yngre järnåldern haft nära kontakter, vilket gör att ett samband inte bör uteslutas.

En figurin föreställandes asaguden Frö, från Rällinge i Sörmland bär en konisk hjälm med en tydlig knopp på dess topp. Hjälmen är även försedd med en nasal. Knoppen är en detalj som kan återfinnas på hjälmen från Chaltenham, England, och får därför stöd från det arkeologiska materialet, om än utomnordiskt (Grieg 1947; 46). Hjälmdetaljen finns inte avbildad någon annanstans, vilket gör Fröfiguren speciell. Från Sigtuna kommer den s.k. "Sigtunavikingen". Figurinen är tillverkad i älghorn och föreställer en mansfigur iklädd en konisk hjälm med nasal, daterad till vikingatiden. Sigtunavikingens hjälm tycks vara uppbyggt i ett enda stycke järn, inte i flera järnstycken som kan tyckas vara standard (Grieg 1947; 46f). Utseendemässigt sett är det samma hjälmtyp som förekommer på alla bildliga källor daterade till 1000-talet.

Efter att ha undersökt Bayeuxtapeten och nedanstående exempel står det klart att den koniska hjälmen under 1000-talet blir än mer dominant och mer utbredd i bildmaterialet än vad som tidigare gått att urskilja. Tydligt framgår att hjälmen fortfarande är en symbol och ett föremål som tillskrivs särskilda personer. Än tydligare är att hjälmen används i större utsträckning än tidigare, dels bland soldater, men även i Norden. Den normandiska invasionen av det anglosaxiska England ledde troligen även till att den koniska hjälmen fick ytterligare uppsving och på så sätt blev än vanligare och mer frekvent förekommande.

10. DISKUSSION

10.1 Vendeltidens prakthjälmar

Klart står, att förutom de nordiska prakthjälmarerna, parallellt förekommer en konisk hjälmtyp; en hjälm vars ursprung inte ligger i de romerska kavallerihjälmarerna. Detta är dock en form av hjälm som under vendeltid tycks ha ytterst lite spelrum i de nordiska områdena och det kan tyckas att det inte är förrän vid ett senare tillfälle dessa ser sin storhetstid. Fokus ligger då här först och främst på de nordiska prakthjälmarerna, och det är först då kejsar Konstantin under sin regeringstid, tar på sig sin kalottformade krigarkrona under 300-talets början, som de nordiska prakthjälmarernas ursprung kan skymtas. Romarriket sträckte sig under denna tid över stora delar av Europa vilket gjorde att den redan inhemska befolkningen i dessa erövrade områden blev integrerade i det romerska väldet. För de folk som stod utanför detta rike, var handel längst med de romerska gränserna, limeslinjen, en viktig näring.

Likt i alla krig och i alla exempel där ett rike expanderar, förekommer lycksökare både innanför och utanför rikets gränser. Då handelsmän skådar de rikedomar det romerska riket har att erbjuda söker sig snart lycksökare till riket för att ta del av dessa. Den romerska armén var troligen den första och viktigaste anhalten för dessa lycksökare för att där få möjlighet att ta krigsbyte, tjäna pengar, göra sig ett namn och bygga upp sitt anseende. Det finns i Norden artefakter som bär ett tydligt romerskt ursprung, artefakter som förts hit av handelsmän, men även hemvändande soldater. Skickliga soldater kom snart att stiga i rang och de skandinaviska prakthjälmarerna tyder på att de skickligaste soldaterna nådde upp till arméns elit. Då det romerska riket bröts upp och folkvandringstiden tog vid, vid omkring 375 e.kr, blandades och kuperades leken som var Europa. Det är under denna tid som de tidigaste prakthjälmarerna hittar sin väg till England och Norden med hjälp av främst hemvändande soldater.

England var under flera hundra år befäst av romerska legioner och adelsmän, och dessa sträckte sig så långt upp som vad som idag är Skottland. Där lät de bygga Antonius mur, ett murverk beläget än längre norrut än den annars så omtalade Hadrianus mur. De romerska legionerna bestod, likt legionerna i övriga Europa, av till stor del inhemska befolkning. Detta i sin tur tyder på att de engelska prakthjälmarerna, såsom föregångare till den funnen vid Sutton Hoo, troligtvis inte behövde färdas någon längre väg då inhemska soldater i de romerska legionerna på hemmamark hade möjlighet att stiga i rang och sluta sig till arméns elit. Då det romerska väldet slutligen kollapsade hade många av dessa högt rankade elitsoldater inte långt hem. Romerska drag går tydligt att urskilja i hjälmen från Sutton Hoo, om än att det är en något mer sentida variant. Det är därför troligt att de hjälmar som tillhörde de övre soldatklasserna snart kom att användas som maktsymboler.

Under årens lopp utsmyckades dessa och fick en mer inhemska stil över sig. Prakthjälmarernas tradition i England dör dock under 600-talet ut. Under denna tid tycks avarer ha uppstått, såsom hjälmen från Coppergate och Wollaston. Dessa bär tydliga likheter med hjälmen från Sutton Hoo och tycks ha romerska drag. Troligen är dessa hjälmar i grund baserade på de romerska elithjälmarerna och har delvis smyckats för att på så sätt framhäva bärarens ställning. Vad jag personligen anser, är att dessa hjälmar inte är prakthjälmar likt hjälmen från Sutton Hoo, utan mer praktiska varianter. Det är inte omöjligt att det här till och med rör sig om

rangsymboler, kanske även krigarkronor, vars besmyckningar är till för att visa bärarens rang och status. Att en utsmyckad hjälm tjänar som statussymbol står redan fast. Att hjälmarna här ifråga är utsmyckade, om än inte till samma grad, pekar på att de är anpassade till ett mer praktiskt bruk men även ska spegla bärarens rang och sociala status såsom en hövding, krigsherre eller storman.

En kontinuitet gällande hjälmarnas användning är inte att förneka, då de hjälmar som återfunnits i England alla tycks besläktade med varandra. Att hjälmen från Wollaston och Benty Grange på sina krön bär djurfigurer föreställandes ett vildsvin är ingen slump. Berättelser och sagor om hjälten Beowulf samt bildelement föreställandes vildsvin finns dels i England men även i Norden. Vildsvinet var en viktig symbol även utanför Norden och England, men det är främst i dikten om Beowulf som dess symbolik sätts i ett sammanhang. Vildsvinet är en kämpe och ett svårt byte och tillsammans med dess mytologiska koppling i sagor och berättelser, pekar dess bärande på en symbolisk krigarelit.

Även i Norden är det möjligt att bland prakthjälmarna se en kontinuitet, om än längre än den engelska prakthjälmsstraditionen. Den tidigaste hjälmen anses vara vendelhjelm XIV, och det är även denna hjälm som bär störst likheter med de romerska elithjälmarna. Hjälmen bär dock flera nordiska drag, såsom de bildplåtar som pryder dess sidor, samt dess fågelformade nasal; detaljer som tyder på att hjälmen är en tidig övergång från de romerska gardeshjälmarna, till en mer nordiska variant och hybrid. Vid undersökning av de uppländska prakthjälmarna står det väldigt snart klart att dessa är nära besläktade med varandra. De hjälmar som återfunnits i Vendel har en något tidigare datering än hjälmarna från Valsgärde. Avståndsmässigt sätt ligger de båda gravfälten varandra väldigt nära, och med de nära besläktade hjälmarna, är det inte att förneka att de kommer från ett gemensamt samhälle och kultur. Den svenska prakthjälmen tycks ha sin användning från omkring 560 e.kr. till ca 620 e.kr. Fyndet från Inhåleskullen tyder på att prakthjälmarna användes in på 700-talet och delvis överlappar varandra tidsmässigt sätt. Prakthjälmarna tros ha burits av flera hövdingar samtidigt och området omkring Uppsala tycks därför ha varit uppdelat i olika hövdingadömen. Gravfälten vid Ulltuna, Vendel och Valsgärde tycks därför på sätt och vis ha tjänat som gemensamma begravningsplatser för dessa hövdingadömen.

Att dessa prakthjälmar har tjänat som härskarsymboler är tydligt. Samma sak gäller det faktum att denna härskarsymbol har grund i kejsar Konstantins krigarkrona, och på så sätt har dess funktion anammats till de vendeltida folken i Norden. I Beowulfdikten står denna funktion klar, då "ädlingar" beskrivs bära dessa. Dessa ädlingar är ett samlingsnamn för stormän, kungar och hövdingar, och deras bärande av hjälm är därmed en viktig symbol för att manifesteras deras status. Vad som även står klart i Beowulf är att hjälmen, men även brynjan, är föremål som inte gemene man bär på sig. De är dyrbara statusföremål som personer får till skänks av dessa ädlingar. Varför kan man fråga sig, men detta besvaras enklast med att ädlingarna under denna tid, var de personer som hade finanser nog, samt möjlighet att införskaffa dessa föremål, dels för eget bruk, men även som gåvor till sina närmsta. I dikterna beskrivs hjälmarna vara utsmyckade med vildsvin, detaljer återfinns i det arkeologiska materialet. Hjälmarnas beskrivning i Beowulfdikten stämmer även överrens med de prakthjälmar som har hittats i Sverige från vendeltiden. Förutom referenser i det arkeologiska materialet, tyder utdraget från Beowulf att dessa hjälmar aktivt använts, och inte endast haft en symbolisk funktion.

Vendeltidens krigföring var av låg intensitet, en viktig detalj att ha i åtanke för hjälmarnas konstruktion. Prakthjälmarna har beskrivits ge dess bärare ett begränsat skydd mot våld, men under tider av endemisk krigföring tycks detta behov av ett reellt skydd (och slagtåliga hjälmar) vara ovidkommande. De stridigheter som förekom, såsom skärmytslingar, plundringar och liknande, hade inte till funktion att decimera och döda en befolkning. Dessa var istället ett sätt för dess deltagare att vinna heder, ära och anseende genom att uppvisa skicklighet och mod. Denna typ av endemisk krigföring innefattar med största sannolikhet kultiska inslag, kopplingar till myter och äldre berättelser. Prakthjälmarna är som nämnt, vackert utsmyckade med sina beslag, men även bildplåtar. Myt och verklighet har med andra ord stått varandra mycket nära under forntiden och varit ett viktigt inslag i vardag, men även inom konst och hantverk. Dessa myter och legender återges på prakthjälmarna; Hjälmkammen som pryder många prakthjälmar, föreställer galtens rygg. Ett drag som detta symboliserade att hjälmens bärare var en stark och modig kämpe som stod under galtens beskydd. Detta i sin tur förstärktes av de bildplåtar som föreställde krigare i procession, ryttare och liknande, bildmotiv hämtade ur mytologiska berättelser.

De stiliserade ormarna ovanför ögonhålorna på en av vendelhjälmarna, och valsgärdehjälmarna kan bära starka kopplingar till dåtidens sagor som berättar om drakar. Att ormarna på hjälmen refererar till draken Fafnir och dennes skräckhjälm tyder på att drakormens blick kan ha haft samma effekt som det onda ögat. De visir prakthjälmarna i regel är försedda med döljer väl bärarens blick, men även delvis dennes anlete. Att i exempelvis kamp eller konversation, inte kunna urskilja sin motparts blick skapar på så sätt en distans och en otrygghet. Att bäraren även är försedd med ormens blick; de stiliserade ormarna, torde ytterligare förstärka denna effekt och illusion av att hjälmens bärare är en högt uppsatt och mäktig person, då denne ser dig, men du ser inte denne.

Prakthjälmarnas ringa förekomst kan förklaras med att bli begraven med dessa var något som var främst för eliten. I ett av utdragen från Beowulf, ger denne sina ägodelar till den unge spjutbäraren, men vid ett senare tillfälle begravs Beowulf med flertalet hjälmar, brynjor och sköldar. Vad detta innebär är svårt att säga, men troligast är att det beror på att det är för att symbolisera hans status och maktställning. Vad som även bör tas i åtanke är att då dikten om Beowulf tros ha nedtecknats under 900-talet, men rör händelser som tros ha utspelat sig under 500-talet. Detta innebär att dikten troligen är färgad med 900-talets tankar och bruk rörande hjälmar och brynjor.

Att prakthjälmarna gick i arv efter dödsfall, som gåva mellan personer eller blev tillskansade med våld är ingen omöjlig förklaring. Detta betyder att de prakthjälmar som återfunnits från vendeltiden endast representerar en liten del av eliten, och att de gravlagda möjligen representerar slutet på sitt släktled. Att hjälmar gick i arv inom andra ätter är en mycket troligare förklaring till att så få har hittats i gravmaterialet. En möjlighet som inte får uteslutas är att många av de begravda hjälmarna kan ha blivit plundrade från sina gravar. Gravplundring kan tydligt ses på gravfälten i Vendel och Valsgärde, något som skulle kunna bero på att gravplundrare sökt dessa hjälmar och deras maktmanifestation dessa medför.

Det är i dikten om Beowulf möjligt att urskilja att flera sorters hjälmar används, något som även speglas i det arkeologiska materialet. Som nämnts tidigare förekommer det parallellt med de nordiska och engelska prakthjälmarna, ytterligare en hjälmtyp som

här benämns som en "konisk hjälm". De koniska hjälmarna tros ha sitt ursprung i området omkring Svarta havet och används parallellt med de romerska hjälmarna under folkvandringstid och vendeltid, men även under vikingatiden. Denna hjälmtyp finner sin väg in i Europa via handelsrutter, främst till Frankrike, Tyskland, Polen, Ryssland och Tjeckien. Detta på grund av att den koniska hjälmen har sitt ursprung här, och då dessa länder låg på fronten mot det romerska riket, kom den koniska hjälmen att bli vanligare, utan att influeras av de romerska hjälmarna. Den koniska hjälmtypen blir därmed allt vanligare i avbildningar samt det arkeologiska materialet under vendeltidens slut. Jämförs dikten om Beowulf med utdragen från exempelvis de isländska sagorna eller Heimskringla, kan även här urskiljas att hjälmar är ovanliga under folkvandringstid och vendeltid, för att sedan vanligare då vendeltid övergår till vikingatid.

10.2 Vikingatidens krigshjälmar

Frågan om varför traditionen med de vendeltida prakthjälmar upphör under 700-talet, den tid då vendeltid övergår till vikingatid, finns svaret att finna i de händelser som utspelar sig på kontinenten. De Merovingiska och Karolingiska rikena som under denna tid expanderade i Europa innebar en ny, krigisk tid. Folkstammar bestående av asiatiska ryttarfolk trängde under denna tid in i Europa och eldade ytterligare på den redan krigiska situationen. Krig och aggression är två viktiga faktorer då teknologi drivs framåt något som gällde även under denna tid. Krig och aggression förekom självklart även i Norden under föregående tid, men inte på samma skala som på kontinenten, och var på så sätt inte en lika stor drivfaktor. Spangenhjälmen är en simpel hjälmkonstruktion och förekommer i mer eller mindre alla avbildade hjälmar och hjälmfynd från denna tid. Även att driva ut järnstycket och på så sätt forma en hjälm, är även de väl beprövade metoder. Att förse dessa hjälmar med vackra dekorer i brons, pressade bildbleck och ornerade hjälmkammar är dock ett moment som kräver mycket tid och arbete, för att inte tala kravet på konstnärlig skicklighet. Element som dessa valdes därmed bort, då det istället var viktigare att konstruera praktiska och användbara hjälmar. Under Merovingernas tid växte en stor samhällsgrupp fram bestående av beridna adelsmän. För att kunna säkra sitt fortleverne och sin ställning som adelsmän och riddare krävde dessa skydd från fiendens vapen i form av hjälmar och ringbrynjor.

Som tidigare nämnts kan det i bildkällorna ses en ökning av krigsmaterial i slutet på vendeltiden. Detta kan med största sannolikhet härledas till de väldiga upprustningarna som sker på kontinenten. De bildstenar som i detta arbete har undersökts, men även de bilder som förekommer på runstenar, uppvisar alla en koniskt formad hjälm. Vad som här representeras är inte en prakthjälm, utan istället en konisk hjälm av kontinentalt ursprung. Dessa hjälmar har troligtvis nått Norden via handel men även förekommit i inhemsk produktion, något som fragmentet från Lokrume vittnar om. Bildkällorna uppvisar även klara drag av österländskt klädmode. Handeln med öst kan därför även den ses som en av de vägar den koniska hjälmen nått Norden, då den koniska hjälmen har sitt ursprung och används, även i dessa områden.

Som tidigare påpekats är sannolikheten stor att det i bildstensmaterialet kan urskiljas en viss klasskillnad. Klart är nämligen att hjälmen också under vikingatid är ett föremål som tillskrivs personer av makt och status, och därmed har finanser nog att

införskaffa nyss nämnda föremål. Detta framgår tydligt i de isländska sagorna samt Heimskringla. Hjälmarna omnämns här frekvent, och vad som kan urskiljas är att hjälmen må vara vanligare, men att dess bärande främst är för kungen, hövdingen, jarlen eller deras hirdmän. I vissa fall tilldelas hjälmen som gåva till sagornas huvudpersoner som belöning för deras dåd. Hjälmarna var därför under vikingatid vanligare än under vendeltid, men ännu dyrbara föremål och bars därför sällan av gemene man. Detta får även stöd i den norska kung Magnus Lagaböters landslag. Den må bära likheter med de norska Gulatings- och Frostatingslagarna, men vad den redovisar är att hjälmen är ett tingest som främst är tillskrivet personer som äger mycket mark och därmed har finanser nog att införskaffa dessa. Då denna landslag är författad ca 200 år efter vikingatidens slut, är det än troligare att hjälmen under denna tid är vanligare än under vikingatiden. En intressant detalj att notera i denna lag är att den kräver att män som äger en viss mängd mark ska ställa upp med hjälm under vapensamlingarna. Paradoxen uppstår dock här då inga hjälmarna, mer än gjermundbuhjälmen, har återfunnits i norska gravar.

Gjermundbuhjälmen är i sig en unik hjälm. Dess utformning bär stora likheter med de vendeltida prakthjälmarerna, men dess sparsamma utsmyckning tyder snarare på att den är en kopia av dessa. Mer praktiskt sett verkar den vara mer lämpad för strid än sina vendeltida motsvarigheter, men hjälmtypen i sig är den enda i sitt slag som återfinns i det arkeologiska materialet. Gjermundbuhjälmen är därför snarare undantagsformen än normen i hjälmväg. Dess särskilda utseende och sparsamma besmyckning tolkas dock vara typiskt för en hövding. Något som omnämns i flera av de isländska sagorna, men även Heimskringla, är att hjälmarna bärna av särskilda personer är särskilt utsmyckade. Guldglänsande hjälmarna och vackra hjälmarna förekommer ofta i beskrivningarna, vilket innebär att det under vikingatid kan urskiljas en konisk prakthjälm. Dessa koniska prakthjälmar skiljde sig konstruktionsmässigt sett inte från de vanliga koniska hjälmarna, mer än att de var pläterade med guld eller brons. Detta skedde för att göra det möjligt att identifiera hjälmens bärare med en person av hög status och social ställning. Kenningarna från den poetiska Eddan avslöjar även att dessa högre personers hjälmarna hade särskilda kännetecken, och det är möjligt att vissa hjälmarna under vikingatid var försedda med djurfigurer eller bildframställningar, likt de vendeltida prakthjälmarerna.

Det är tydligt att den koniska hjälmen under vikingatidens slut, något som framhävs och påvisas i Bayeuxtapeten samt i de isländska sagorna, var den dominerande hjälmtypen och blev sakta allt vanligare bland de tidigmedeltida krigarna. En ökning av dessa hjälmarna blir dock paradoxalt då ytterst få har återfunnits, och detta är en viktig källkritisk aspekt som måste diskuteras. Värn för huvudet tillverkade av organiskt material, såsom läder må ha förekommit under både vendel- och vikingatid, men detta förklarar inte varför så få hjälmarna har hittats. Svaret till detta ligger i Magnus Lagaböters landslag, men även i Bayeuxtapeten. Som nämnts tidigare har det, trots kravet på hjälm i Magnus Lagaböters landslag, endast hittats en hjälm från vikingatiden i gravar. Jämförs denna detalj med en av Bayeuxtapetens många scener, nämligen då Harold Godwinson dör, så kan där ses hur soldater tar de döda kropparnas ringbrynjor. Att även hjälmarna tillvaratogs på detta sätt för vidare bruk och distribution är en god förklaring till den ringa förekomsten av upphittade hjälmarna från denna tid.

Det bör noteras att många hjälmar med största sannolikhet ärvdes. Hjälmerna var troligen en tingest som var allt för viktig för att gå i jorden tillsammans med dess tidigare ägare. Att bli begravnen med hjälm under vikingatiden tycks inte vara av samma vikt som under vendeltiden. Undantag förekommer, men det står därför klart att det råder stora skillnader i synen på exempelvis vapen och hjälmar under denna tid. Vapen förekommer frekvent i mansgravar från vikingatiden och tycks främst vara en symbol för den fria personen, en tingest som symboliserar att personen var fri och hade rätt att försvara detta. Hjälmerna tycks däremot i grund och botten vara en symbol som uppvisar en persons makt och sociala ställning och togs under vikingatiden hellre omhand, än blev begravnen med dess föregående ägare.

11. SAMMANFATTNING

Två hjälmtyper uppträder i Europa under vad som kallas den "yngre järnåldern", en period som innefattar den svenska vendel- och vikingatiden. Från de romerska gardeshjälmarna kommer prototypen till den blivande prakthjälmen, en hjälm som under vendeltid brukades både i Norden och i England. I dikten om Beowulf får vi veta att prakthjälmen under denna tid tjänar både som en härskarsymbol och en symbol för den elit som under denna tid fanns. Prakthjälmen var en värdefull gåva som personer genom mod och ära gjort sig förtjänta av dessa. Vissa personer tycks även ha varit så mäktiga att de fick sin prakthjälm med sig i graven. Att hjälmerna bar starka kopplingar till myt och magi framgår tydligt i de bildplåtar och djurfigurer prakthjälmarna var försedda med, något som framgår i både det arkeologiska materialet, men även i dikten om Beowulf. Vildsvinet, en symbol som frekvent förekommer på dessa prakthjälmarna, är symbolen för en krigares skydd och styrka, något som står klart sagorna och i Eddans många kenningar.

Under 700-talet förlorar prakthjälmen sin funktion och roll som statussymbol. Istället är det den koniska hjälmen, en hjälm som existerat parallellt med prakthjälmen, som kom att bli dominerande. Den koniska hjälmen har sitt ursprung i öst och har inte influerats av de romerska hjälmarna liksom de nordiska och brittiska prakthjälmarna. Konstruktionsmässigt sett är dessa två typer av hjälmar varandra lika, men den koniska hjälmen saknar den vendeltida prakthjälmens besmyckning. Istället är det pläteringar i brons, silver och koppar som används för att visa bärarens status. Det är på grund av de krig som under vendeltiden rasat på kontinenten som den koniska hjälmen under vikingatiden får sitt uppsving. Funktion favoriseras nu framför prakt och utsmyckning, och så blir även fallet i Norden. Än vanligare blir den koniska hjälmen efter vikingatidens slut då Vilhelm Erövraren invaderar England och Europas regenter rustar för nya krig, nu i det Heliga landet under kommande korståg.

12. REFERENSLISTA

12.1 Äldre textkällor

Brennu-Njals saga. Översatt av Bååth, A U. Hämtad från Sagadb.org/ 5/4 2012.

Dikten om Beowulf. Översatt av Wickberg, R. Hämtad den 4/3 2012 från <http://cornelius.tacitus.nu/beowulf/>

Egil Skallagrimssons saga. Översatt av Green, W C. Hämtad från Sagadb.org/ 5/4 2012.

Fafnirsmal. Översatt av Åkerblom, A. Hämtad från <http://www.heimskringla.no>.

Harald Hårdrådes saga. Översatt av Emil Olsson. Hämtad från <http://cornelius.tacitus.nu/heimskringla/>

Kenningar hämtade 10/5 2012 från <http://skaldic.arts.usyd.edu.au/db.php?table=kenning&val=HELMET>

www.nordicnames.de/wiki/ Hämtat den 5/4 2012

Laxdalingarnas saga. Översatt av Muriel, A C. Hämtad från Sagadb.org/ 5/4 2012.

Reginsmal. Översatt av Brate, E. Hämtad från <http://www.heimskringla.no>.

Völsungasagan. Översatt av Sander, N S. Hämtad från <http://www.heimskringla.no>.

12.2 Litteratur

Almgren, B. 1980. Hjälmar, kronor och stridsrockar – från kejsargardets Rom till Upplands hövdingar.

Andreeff, A. 2001. Bildstenen från Fröjel. Port till en glömd värld.

Arwidsson, G. 1942. Valsgårde 6, Uppsala

Arwidsson, G. 1954. Valsgårde 8, Uppsala

Arwidsson, G. 1977. Valsgårde 7, Lund

Back Danielsson, I-M. 2010. Sense and Sensibility: Masking Practices in Late Iron Age Boat-Graves.

Byock, J L. 1990. Völsung saga. The saga of the Volsungs: the Norse Epic of Sigurd the dragon slayer / introduction and translation by Jesse L Byock.

Enoksen, L M. 2004. Vikingarnas stridskonst.

Grieg, S. 1947. Gjermundbufunnet, En hovdingegrav fra 900-årene fra Ringerike. Publicerad i Norske Oldfunn VIII.

Hedenstierna-Jonson, C. 2006. The Birka warrior, the material culture of a martial society.

- Hägg, I. 1983. Birkas orientaliska plagg. Publicerad i Fornvännen.
- Janse, O. 1907. Ur främmande samlingar. Publicerad i Fornvännen.
- Johannesson, K. 1991. Snorre Sturluson Nordiska Kungasagor. I. Från Ynglingasagan till Olav Tryggvasons saga. Översättning: Karl G. Jonasson.
- Kristjansson, J. 1988. Eddas and sagas – Iceland's medieval literature.
- Lamm, J P & Rundkvist, M. 2005. Björnen i ägget. En vapengrav i Eds socken, Uppland och vendeltidens vapen med djurfigurer. Publicerad i Fornvännen.
- Larsson, L. 2007. Kulthus och kultplats I Uppåkra. Mer än sex hundra år av riter och ceremonier vid en centralplats i Skåne. Publicerad i: Kult, guld och makt. Skara: Historieforum Västra götaland, serie B: Vetenskapliga rapporter och småskrifter 4.
- Lindqvist, S. 1948. Sutton Hoo och Beowulf. Publicerad i Fornvännen.
- Lindqvist, S. 1925. Vendelhjälmarnas ursprung. Publicerad i Fornvännen.
- Lindquist, S. 1914. Ramsundsbron vid Sigurdsristningen och en storbondesläkt från missionstiden. Publicerad i Fornvännen.
- Ljungkvist, J. 2005. Uppsala högars datering och några konsekvenser av en omdatering till tidiga vendeltiden. Publicerad i Fornvännen.
- Lundström, A. 1980a. Gravgåvorna i Vendel.
- Lundström, A. 1980b. Gravgåvorna i Valsgärde.
- Marold, E. 1998. Die Augen des Herrscheres. Publicerad i Syttende tvaerfaglige Vikingesymposium.
- Munksgaard, E. 1984. A Viking Age Smith, his Tools and his Stock-in-trade.
- Nerman, B. 1934. Ein spangenhelm gefunden auf Gotland. Publicerad i Excavationes Et Studia.
- Nylén, E & Lamm, J P. 1987. Bildstenar.
- Oakeshott E R. 1996. The Archaeology of weapons.
- Rud, M. 1988. Bayeux-tapetet og slaget vid Hastings 1066.
- Schönbäck, B. 1980. Båtgravskicket.
- Seiler, A. & Appelgren, K. 2011. Manus. Inhåleskullen. Ett flerbottnat gravfält från yngre bronsålder – äldre vikingatid. Uppland, Vaksala socken, Fyrislund 6:1, Vaksala-Norrby 1:2, 1:3, Vaksala 155:1. Riksantikvarieämbetet, UV Rapport.
- Solberg, B. 1985. Social status in the Merovingian and Viking periods in Norway from archaeological and historical sources.
- Stolpe, H. 1912. Graffältet vid Vendel.
- Tweedle, D. 1983. The Coppergate Helmet. Publicerad i Fornvännen.

Wester, K. 2000. Mystery of the missing viking helmets. Publicerad i Neurosurgery 47:1216-1229.

12.3 Internetkällor

Alexander, C. 2011. Magical Mystery Treasure – Buried in the English countryside. Anglo-Saxon in origin. Who hid it and why? Publicerad i National geographic November 2011. Hämtad 15/5 2012.

<http://ngm.nationalgeographic.com/2011/11/gold-ward/alexander-text>

Fynd ur historiska museets samlingar. Hämtade 12/5 2012.
mis.historiska.se/mis/sok/start.asp

Saxon helmet restored. Archaeology.org/9711/Newsbriefs/saxon.html. Hämtad 14/5

The Staffordshire Cheek piece. Hämtad 20/5 2012.

<http://www.staffordshirehoard.org.uk/staritems/helmet-cheek-piece>